

הרב מאיר לרנר (1857-1930): מנהג, מציאות ומסורת 90 שנה לפטירתו (י"ג תמוז ה'תר"צ)

מבוא

הרב מאיר לרנר (1857-1930), סב־סבי, נולד בפולין, והוסמך לרבנות בבית המדרש לרבנים בברלין. הוא כיהן ברבנות קהילת ווינצנהיים (אלזס), קהילות 'פדרציית בתי הכנסת' בלונדון וקהילת אלטונה שבגרמניה. הרב לרנר הוא דוגמה לאחת מן הדמויות בעלות-השם בזמנו, שאבד ונשכח זכרו, בפרט לאחר מלחמת העולם השנייה, שמחקה את זכרו של קהילות גדולות ורבות.

שתי מטרות עמדו לנגד עיניי במאמר זה: האחת, לתאר תיאור מהימן ומקיף של חייו ופועלו של הרב מאיר לרנר. זאת תוך בחינת מקומו בין בתי המדרש והגישות השונות בתולדותיה של ההלכה, ובפרט בשנות התגבשות האורתודוקסיה עת מלחמתה ברפורמה. הנחתי היא, כי אין דמותו של הרב לרנר מוכרת כל כך בקרב מחקר תורה שבעל פה ובקרב לומדיה. על כן, מטרה ראשונה במעלה מבחינתי, לחשוף את דמותו בחשיפה ראשונית ומהימנה, תוך שפיכת אור על דמותו ויצירתו ההלכתית מן התחומים השונים של חקר ההלכה והאורתודוקסיה. אתחקה אחר השאלה: אילו גישות ודרכי מחשבה הטביעו את חותמן בגישתו ההלכתית תורנית של הרב לרנר? שאלה זו תיבחן בעיקר בחלקו הראשון של המאמר, המלווה את תחילת דרכו והכשרתו של הרב לרנר כרב ותלמיד חכם.

בחלקו השני של המאמר, אבקש לבחון את גישתו של הרב לרנר למעמדו ההלכתי של המנהג. לשם כך, אנתח שתי תשובות שכתב הרב לרנר בשתי תקופות שונות בחייו. הראשונה, מתקופת לונדון, העוסקת בנושא הטעון של הנהגת שינויים בסדרי התפילה; והשנייה, מתקופת אלטונה, העוסקת במנהג איסור הקטניות בפסח בשעת חירום (מלחמת העולם הראשונה). בשאלה הראשונה, נוקט הרב לרנר שמרנות יתירה, ובשנייה, מתיר מנהג ותיק וידוע. ברצוני לבחון את היחס בין פסיקותיו השונות, ולעמוד על מקור השוני בין המגמות המתגלות בשתי התשובות השונות.

שתי המטרות אחוזות זו בזו ומשלימות אחת את השנייה, כפי שיתברר להלן. תקוותי, כי יעמוד מאמר זה לזכרו של הרב מאיר לרנר, ויצג את פעולותיו ודעותיו נאמנה.

פרק א – מפולין לברלין

א. שנות ילדות – פולין, אייזנשטט

הרב מאיר לרנר נולד בחודש אדר בשנת תרי"ז (1857), בצ'נסטוחובה (פולין), להוריו, מרדכי ואסתר. אביו עסק במסחר עורות למחייתו, יחד עם אסתר רעייתו. מצד אביו יוחס לשושלת מכובדת של תלמידי חכמים, ביניהם, ר' שמואל קאיידנובר, בעל ה'ברכת זבח'. גם מצד אמו, שמר לו מקום של כבוד בייחוס לר' יהושע העשל בעל 'מגיני שלמה' ושו"ת 'פני יהושע' הידוע, ולתלמידי חכמים אחרים.

כפי הנראה, כבר בשנות ילדותו, בלטו כישרונותיו ללימוד התורה, ובעודו בן תשע שנים (1866), שלחוהו הוריו ללמוד בישיבתו של ר' זאב וולף בעיירה ביאלה פודלאסקה (פולין).

כאן המקום לעמוד על קשרי הידידות והקרבה שנוקמו בשנים אלו, בין הרב לרנר ובין דודו הזקן, אב בית הדין בקראקא, הרב אברהם נפתלי ירץ ינר (בעל הספר 'צלוחת דאברהם'). ראשיתו של קשר חם זה בבוא הרב לרנר אל בית דודו שבקראקא, בדרך שובו מישיבתו לבית הוריו. מעת זו ואילך, עקב הרב הזקן אחר המשך התפתחותו והכשרתו התורניים של אחיינו הצעיר.

בהגיעו לגיל מצוות (1870), נשלח הרב לרנר בעצת דודו זקנו, לישיבתו של ר' שלום קוטנא שבאייזנשטט (אוסטריה). שם הרחיב את השכלתו גם לתחומים נוספים, כמדעי הטבע והיסטוריה כללית, וכמו כן למד גרמנית, יוונית ולטינית.¹ מן הראוי לציין, כי מורשת החינוך להשכלה כללית בקרב תלמידי ישיבות אייזנשטט, הונחלה בעקבות הרב עזריאל הילדסהיימר, ששימש ברבנות בין השנים 1851-1868. שם החל הרב הילדסהיימר בניסיונותיו לממש את חזונו אודות חינוך רבני חדש (ארחיב על כך בסעיף הבא).²

1. ניתן לעמוד על גודל החיבה והכבוד, שרחש ר' שלום קוטנא לתלמידו הרב לרנר בשנים אלו, ממכתבו ששלח לרב לרנר שלושים וארבע שנים מאוחר יותר (1904), כשישב הרב לרנר על כיסא רבנות אלטונה. ראה קוטנא ר"ש, "משמיע שלום", עתרת שלום ואמת, פאקש [חש"ד], סימן יח, עמ' כה.

2. ראה שולואס מ"א, "בית המדרש לרבנים בברלין", בתוך: מירסקי ש"ק (עורך), מוסדות תורה באירופה בבנינים ובחורבנם, ניו-יורק תשט"ז, עמ' 691; וכן ברויאר מ', עדה ודיוקנה – אורתודוקסיה יהודית ברייך הגרמני 1871-1918, ירושלים תשנ"א, עמ' 119-120.

כשזיהו רבותיו את פוטנציאל כישרונותיו ומידותיו של הרב לרנר לשמש כרב ומורה בישראל, יעצו לו לנסוע לברלין, ללמוד שם בבית המדרש לרבנים בראשותו של הרב עזריאל הילדסהיימר.³

ב. בית המדרש לרבנים בברלין

בתשעים השנים שבין ראשית המהפכה הצרפתית, בה הוכרזה ה'הצהרה על זכויות האדם והאזרח' (1789), ועד הקונגרס הברליני, שבו הוכר עקרון האמנציפציה כעיקרון בין-לאומי, נעשתה האמנציפציה עובדה מדינית ומשפטית כמעט בכל ארצות אירופה. ברוב מדינות אלו, הייתה האמנציפציה כרוכה במאבק הכללי שלהן לשינוי המשטר המדיני והחברתי. שנים אלו היו גם את שנות האמנציפציה ליהודים בארצות אלו. בתקופה זו רבתה ביותר פעילותם של היהודים במאבק על שוויונם האזרחי ועל זכויותיהם המדיניות.

בארצות גרמניה, תהליכי האמנציפציה היו שונים במידה ניכרת מאלו שבשאר הארצות. גם בגרמניה האמנציפציה נצמדה לשאיפות תיקון המדינה ולאיחודה של האומה, אלא שבהתפתחותה הלאומית והמדינית של גרמניה, גברו היסודות השמרניים ה'היסטוריים', ואלה עיצבו את דמותה וצביונה של האומה והמדינה. עובדה זו עמדה ביסוד הקשיים, שניצבו בפני החתירה להישגים תחיקתיים שוויוניים כלפי היהודים, ומסבירה את נטייתם של רבים מיהודי גרמניה להשתלב בתרבות הגרמנית, עד כדי הזדהות לאומית עם האומה הגרמנית.

פולמוס האמנציפציה בגרמניה נמשך משנות השמונים של המאה השמונה-עשרה עד קבלת החוק על שוויון היהודים בברית הצפון-גרמנית ב-1869, ואף עד הרחבתו של חוק זה כחוק-הממלכה על המדינות המאוחדות בממלכה ב-1871.⁴ בעשרות שנות המאבק לאמנציפציה, שהתנהל מתוך הקהילה היהודית כלפי השלטונות והממסד הגרמני, התרחש במקביל גם מאבק פנימי בתוככי קהילות ישראל. היו שחתרו להסיר כל מכשול להשגת האמנציפציה המיוחלת, וזאת על ידי החלת שינויים ('תיקונים') משמעותיים באורח החיים היהודי-המסורתי דאז. לזאת הצטרפה המגמה 'לשחרר' את הדת היהודית מכבלי המסורת הנוקשים, ולהתאימה לרוח הזמן. לדעתם של מובילי מגמה זו, אין ביכולתה של הקהילה היהודית, אחר היציאה מן הגטו, להמשיך באורח החיים ההלכתי-מסורתי.

3. ראה פעלד י"ד, "תולדות המחבר", בתוך: לרנר ר"מ, **הדר הכרמל** כרך א (י"ד פעלד מהדיר), לונדון 1970, עמ' 7-8.

4. ראה דינבורג ב"צ, "אמנציפציה", **האנציקלופדיה העברית** ד, ירושלים תשט"ז, טורים 110-71. לתיאור תהליכי האמנציפציה בארצות גרמניה, ראה בעיקר טורים 90-95.

לעומתם, היו שתבעו נאמנות למסורת, והמשיכו לשומרה באדיקות, מבלי להניח ידם מהלכי רוח המחשבה בנות הזמן.⁵

אחת מן הבעיות שהתעוררו לאור מאבקים אלו, הייתה בעיית דמות הרב. בקרב חלק מציבור הרבנים, האורתודוקסים ושאינם כאלה כאחד, הלכה והתחזקה התובנה, כי יש לעצב דמות רבנית חדשה. דמות כזו, שתמזג בקרבה מן הטיפוס הרבני הישן, הבקיא במכמני הש"ס והפוסקים, יחד עם ידענות מדעית והשכלה אקדמית, כזו המצויה אצל המשכיל המודרני.⁶ בעקבות תובנה זו, נוסדו מספר מוסדות חדשים, שנטלו על עצמם את תפקיד הכשרתם החדשה של רבני גרמניה. תחילה, נוסד 'הסמינר התיאולוגי-יהודי' בברסלאו (1854) על-ידי בעלי המגמה הפוזיטיביבית-ההיסטורית, ומאוחר יותר, הוקם 'בית המדרש הגבוה לחכמת ישראל' בברלין (1872) על-ידי בעלי המגמה הרפורמית-ליברלית.⁷

בקרב האורתודוקסים, רעיון ייסוד בית מדרש לרבנים החל להתממש בפעולותיו של רב אורתודוקסי מן 'הטיפוס החדש', הרב עזריאל הילדסהיימר (1820-1899). הרב הילדסהיימר נחשב לאחד ממכונני הזרם הנאו-אורתודוקסי, מלבד הרב שמשון רפאל הירש (1808-1888) הידוע.⁸ הרב הילדסהיימר היה מעורה יותר ביהדות הרבנית הישנה, ויחסו לתרבות הכללית היה מאופק יותר מזה של הרב הירש. עם זאת, רחוק היה מן ההתבדלות הקיצונית מהלא-אורתודוקסים, שלה קרא הרב הירש (ארחיב על כך להלן).⁹

בשנת 1873, נפתח בית המדרש האורתודוקסי לרבנים בברלין. עוד מזמן הקמתו, עמד בית המדרש בעמימות וחוסר בהירות בנוגע ליסודותיו האידיאולוגיים. כך למשל, לגבי השאלה הבווערת ביותר בקרב היהודים האורתודוקסים בתקופה זו:

5. ראה ברויאר (לעיל הערה 2), עמ' 31-37, 78-81; וכן צור י', **בין אורתודוקסיה לצינונות: הצינונות הדתית ומתנגדיה (גרמניה 1896-1914)**, רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן תשס"א, עמ' 25-36.

6. ראה שולוואס (לעיל הערה 2), עמ' 689-690. להרחבה נוספת על אודות הגורמים שהובילו להצפת בעיה זו, ראה צור (לעיל הערה 5), עמ' 48-55. צורך זה ברבנים מסוג חדש התעורר בכמה וכמה ארצות. לתיאור מקיף של המוסדות שהוקמו מתוך הצורך להשלים פער זה, ראה סירמונטה י"ב, "בתי מדרש לרבנים", **האנציקלופדיה העברית ט**, ירושלים תשכ"ד, טורים 984-997.

7. ראה אבנרי צ', "בתהמ"ד לרבנים בצרפת, גרמניה ואוסטריה", בתוך: "בתי מדרש לרבנים", **האנציקלופדיה העברית ט**, ירושלים תשכ"ד, טורים 987-989.

8. ראה הברמן א"מ, "הילדסהיימר עזריאל", **האנציקלופדיה העברית יד**, ירושלים תשכ"ב, טורים 182-183.

9. ראה ברויאר (לעיל הערה 2), עמ' 123-125; וכן צור (לעיל הערה 5), עמ' 44-46.

מה היחס הראוי אל יהודים שאינם אורתודוקסים? האם חייב יהודי חרדי לפרוש מקהילה, בה רוב היהודים אינם אורתודוקסים? חיבוטי הדעות השונות ששררו בצייבור האורתודוקסי דאז, הביא לידי חוסר החלטיות גם בקרב בית המדרש החדש. בשל חשיבותו של הרב הילדסהיימר בתולדות חייו של הרב לרנר, אציין כי הרב הילדסהיימר צידד בעיקרון היציאה מקהילה כזו מחד, אך שמר על קשרים עסקניים וידידותיים גם עם יהודים שאינם אורתודוקסים מובהקים מאידך. אחד מן החידושים המרכזיים של בית מדרש זה, הינו מרחב תחומי הלימוד המגוונים שנלמדו במסגרת תכנית הלימודים שלו. יחד עם לימוד הש"ס והפוסקים המסורתי, נלמדו מגוון רחב של מקצועות 'חכמת ישראל', שלדעת הרב הילדסהיימר, היו נחוצים לתפקיד הרב החדש. תכנית הלימודים כללה שיעורים בתנ"ך, משנה, גמרא ופוסקים, דקדוק ושפות שונות, תולדות ישראל, ספרות המוסר, מיומנות הכתיבה והדרוש, פילוסופיה ועוד. ברם, גם בסוגית המקום של מקצועות 'חכמת ישראל' בבית המדרש, חלקו מורי בית המדרש ואחזו בדעות שונות. למעשה, מקצועות הלימוד נקבעו בהתאם למורים שלימדו לאורך השנים בבית המדרש, שכל אחד מהם העביר את שיעוריו בעיקר בתחום התמחותו המחקרית. גם כאן אציין, כי הרב הילדסהיימר, בעל השכלה מחקרית בעצמו, צידד בשילוב המחקר ו'חכמת ישראל' בלימודי בית המדרש.¹⁰ עוד נראה להלן באיזו מידה השפיעו מאפיינים אלו של בית המדרש הנזכר, על עולמו של הרב לרנר.

ג. המעבר לברלין

בבוא העת, כאמור, יעצו לו רבותיו לנסוע לברלין כדי ללמוד בבית המדרש לרבנים של הרב הילדסהיימר. הרב לרנר, שלא סלל לו דרך בלימוד תורתו מבלעדי התייעצות עם דודו זקנו, ניוועץ בו גם בשאלה זו. בתחילה, התנגד הרב ינר לנסיעתו לברלין, ויעצו שיסע ללמוד בישיבת וירצבורג (גרמניה).¹¹ ניתן להיווכח בסיבת החששות מן הנסיעה לברלין, ממכתבו של הרב ינר לרב לרנר משנת 1873, שצוטט ע"י י"ד פעלד, בפתחתו לספרי הרב לרנר. מכתב זה מגלגל לידינו

10. ראה שולוואס (לעיל הערה 2), עמ' 693-697; וכן ברויאר (לעיל הערה 2), עמ' 126-130.

11. לרקע על הישיבה בוירצבורג, ומתן פשר להעדפת הרב ינר את ישיבה זו על פני הנסיעה לברלין, ראה המבורגר ב"ש, "נשיא הלויים - פרקי חייו ופעליו של רבנו יצחק דוב הלוי", בתוך: באמבערגער צ"ה (עורך), **כתבי רבינו יצחק דוב הלוי מוירצבורג**, תשנ"ב, עמ' תקיג-תקיח. על ר' יצחק דב במברגר מוירצבורג וגישתו האורתודוקסית, ראה ברויאר (לעיל הערה 2), עמ' 50-52, וכן עמ' 56-57.

הזדמנות מיוחדת לעמוד על קשרי הדאגה וההערכה בין השניים, וזה לשון המכתב:

ב"ה יום ב' ג' ניסן תרל"ג קראקא

שלום וכל טוב לנכד אחי הבח' החריף ושנון זך הרעיון, המופלג מוהר"ר מאיר נ"י לערנער.

מכתבך מן י"ט אדר העבר הגיעני, מאד מאד עגמה נפשי, ברואי כי אתה מתעתע, ובים הספקות כנוד הקנה תנוע, לא תדע באיזה דרך תפנה בדרך לימודיך. תאמין לי כי לקחתי מדאגתך הזאת חלק בראש, ועם כל זה לא אידע, במה אקים לדממה גלי הספיקות, אשר יסתעפו עליך סביב, אכן בזאת צדקת, כי בכל כת הלימודים, בעו"ה התורה והחכמה לא חוברו יחדיו, וכן הוא האמת והתלמידים המקשיבים לקח הן הן עדין. – ועתה מה אומר ומה אדבר השכל יחייב לכל אדם להיות מהחכמים ונבונים השלמים, ולעומתו בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב, כל הפורש מהתורה, כאילו פורש מחי עולמים, לבי אומר לי כי נכון לפניך לנסוע לוורצבורג שם תראה משכנות הרועים, אם יראת ה' אוצרם, וגם על התלמידים תשים לבך, לדעת איכה ירעו ואיכה ירבצו, בגני עצי הדעת, ואם תראה שגם החכמה תעשה את נפש הישראל לנפש חוטאת, אז ברח לך, ושוב לבית אביך, ויהי ד' בכסלך, ועל מי מנוחות ינהלך, כמשאל נפשך ונפש דודך מברכך בשמחת החג הבא עלינו לטובה.

הק' אברהם נ"ה יענר¹²

העיר ברלין, מלבד היותה אחד ממחוזותיה המרכזיים של הרפורמה ותנועות ה"תיקונים" בדת,¹³ הכילה בקרבה ובסביבתה הלכי-רוח אורתודוקסיים שונים מאלו של מזרח-אירופה. האורתודוקסיה בגרמניה פיתחה תפיסות ודפוסי חיים בעלי זיקה עמוקה לרוח ההשכלה והאמנציפציה, תוך שמירה מלאה על המסורת והמצוות.¹⁴ הרב הירש, שנחשב לאחד ממעצבי האורתודוקסיה בגרמניה, התייחס, באופן כללי, ביחס חיובי לחברה המודרנית של גרמניה במאה התשע-עשרה, וזאת גם מבחינה דתית. שיטתו ביארה באור חדש את האידיאלים האוניברסליים, פירות תקופת ההשכלה של המאה השמונה-עשרה והאידיאליזם הגרמני, בקני המידה של היהדות, כפי הבנתו.¹⁵ הרב הילדסהיימר, רבה של ברלין,¹⁶ הכיר

12. פעלד (לעיל הערה 3), עמ' 8-9.

13. ראה מאיר מ', "הרפורמה", בתוך: "שנוי ומסורת", **האנציקלופדיה העברית** לב, ירושלים תשמ"ה, טורים 187-189.

14. ראה ברויאר (לעיל הערה 2), עמ' 11-12.

15. ראה רוזנבליט פ', "תפיסתו של הירש את שיטת תורה עם דרך ארץ: הערכה מחודשת", **דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות** ו (תשל"ג), עמ' 469-478; וכן ברויאר (לעיל הערה

בהישגי מחקר 'חכמת ישראל', וכמה מתלמידיו ועמיתיו בבית המדרש הנ"ל היו חוקרים בולטים במדעי היהדות בגרמניה. זאת ועוד, בשונה מהרב הירש, הרב הילדסהיימר התייחס ליהודים שאינם אורתודוקסים בפחות ריחוק ופירוד, ועסק בפעילות כלל-יהודית נרחבת בגרמניה.¹⁷

במזרח אירופה, לעומת זאת, לא פעלו בתקופה זו תנועות תיקון ורפורמה מאורגנות, ועל כן לא התפתחו הלכי רוח אורתודוקסיים, החותרים לסינתזה, כמו אלה שהתפתחו בסביבת ברלין. ההבדל בין מסורת להשכלה היה מטושטש יותר במזרח אירופה. רבנים רבים היו משכילים בעצמם, וחלקם אף הזדהו עם מגמותיה. עם עלייתה של התנועה הציונית והתפתחותה, החלו להתגבש להן המגמות האורתודוקסיות במזרח אירופה לכדי ארגונים ואגודות.¹⁸

הרב ינר והרב לרנר, המזרח-אירופאיים, הביטו במגמות האורתודוקסיות שבברלין בחשדנות יתירה.¹⁹ לדעתם, האידיאליזציה של שילוב 'החכמה' עם 'המסורת' לא התאימה לכל אחד. שילוב זה צריך להיעשות מתוך יראת שמים אמיתית, לבל תשבה החכמה את לב התלמידים ויניחו תורתם בקרן זווית. מן המכתב מתברר, שאין אלו חששות גרידא. אצל תלמידים רבים, 'בוגרי ברלין', 'התורה והחכמה לא חוברו יחדיו'.

לא ידוע לנו מה גרם לשינוי דעתו של הרב ינר, אך בסופו של דבר, הסכים הרב ינר לנסיעתו של הרב לרנר לברלין. ניתן לשער, כי העדיף בשיקול מחודש את גודל הסיכוי לעומת גודל הסיכון. הרב ינר שמר על קשר מכתבים אמיץ עם הרב לרנר במשך שהותו בברלין ועד לפטירתו בשנת 1876. ניתן ללמוד על הרצון העז של הרב לרנר ללמוד בבית מדרשו של הרב הילדסהיימר, מן המכתב ששלח לו רבו מאייזנשטט, הרב ישראל אהרון בורנשטיין, לאחר נסיעתו לברלין: '...ושבעתי עונג לשמוע, כי יש תקוה למאוויך, לעלות במעלות התורה, לסלול לך הדרך לבוא אל מחוז חפצך'.²⁰ ניתן גם להניח, כי שמע הרב לרנר רבות על דרכו המיוחדת של הרב הילדסהיימר בלימוד התורה בעת לימודו באייזנשטט, שבה כיהן הרב

(2) עמ' 34-36, ובהרחבה בפרק השני בספר זה, העוסק בפרוטרוט בשיטתו של הרב הירש ויחסה להלכי המחשבה בזמנו. כמו כן השווה היינמן י', "מבוא", בתוך: הירש ש"ר, **אגרות צפון**, הוצאת מוסד הרב קוק: ירושלים תשל"ז, עמ' 7-20.

16. ראה הערה 8.

17. ראה סמט מ' ורוזנר ש', "אורתודוכסיה", בתוך: "שינוי ומסורת", **האנציקלופדיה העברית** לב, ירושלים תשמ"ה, טורים 196-193; וכן צור (לעיל הערה 5), עמ' 41-46.

18. ראה בהערה הקודמת.

19. השווה ברויאר (לעיל הערה 2), עמ' 31-32.

20. פעלד (לעיל הערה 3), עמ' 10.

הילדסהיימר כרב העיר בין השנים 1851-1868. שם החל הרב הילדסהיימר בהנחלת צירוף 'החכמה' עם 'המסורת', וכאמור, כבר פגש הרב לרנר דרך זו בישיבה באייזנשטט (ר' סעיף א). בין כך ובין כך, בשנת 1874, בהיותו כבן שש עשרה, נסע הרב לרנר עם ברכת רבותיו וחיזוקיהם לברלין.²¹

ד. 'תורה' ו'חכמה' בברלין

בהגיעו לברלין, התברר לו, כי עליו להחזיק בתעודת בגרות, כחלק מתנאי הקבלה לבית המדרש לרבנים. תלמידים רבים מהונגריה כמותו, לא היו בעלי תעודה כזו, ועל כן נשלחו למחלקה גימנסיונית, בה השלימו את המקצועות הנדרשים.²² הרב לרנר השלים את לימודיו בגימנסיון, במקביל ללימוד תורתו בברלין.

משהתקבל לבית המדרש לרבנים, החל מיד בלימודיו שם ובמקביל למד באוניברסיטה.²³ הלימודים בבית המדרש התחילו בשעות הבוקר המוקדמות. השעות הראשונות היו מוקדשות ללימוד גמרא, ובכל יום התקיים שיעור בגמרא. ביתר השעות הועברו שיעורים בפוסקים, תנ"ך, היסטוריה ומקצועות נוספים. בדרך כלל, הסתיימו הלימודים בשעות הצהריים, ולאחריהם למדו התלמידים באוניברסיטה. בשעות הפנאי, יכלו התלמידים לחזור לבית המדרש כאוות נפשם.²⁴

בשנת 1880, הוסמך הרב לרנר לרבנות על ידי הרב הילדסהיימר. בתעודת הסמיכה ניכרת דבקו של הרב לרנר בתורה, יחד עם עיסוקו בלימודי החול השונים, כפי שחיזקהו רבותיו הקודמים:

למאיר ובא אקרא בקריאה של חבה, נצר תאנה יאכל פריה ופרי מעלליו, ה"ה תלמידי הבחור המופלג מוהר"ר מאיר בן התורני מהו' מרדכי לערנער נ"י מק"ק טשענסטאכוי במדינת רוססלאנד, אשר מנעוריו נתגדל על ברכי התורה ושמש תלמידי חכמים מופלגים וגאוני ארץ [...]

וזה כח' שנים אשר התגורר פה אצלנו בישיבתנו הרמה, קראתי לשבתו עונג כי נטה שכמו לסבול עול התורה ויהי לנס עובד ה' בעבודה בלב וביראת ה' טהורה, לילה כיום האיר כחשיכה כאורה לצלול בעומק ים התלמוד ובתורת הראשונים והאחרונים הגה יומם ולילה [...]

21. על קשר המכתבים ששמר הרב לרנר עם דודו ורבותיו, ראה פעלד (לעיל הערה 3), עמ' 11-9.

22. ראה שולוואס (לעיל הערה 2), עמ' 697-698.

23. ראה פעלד (לעיל הערה 3), עמ' 9.

24. ראה שולוואס (לעיל הערה 2), עמ' 708-709.

ואף כי נפשו שמתהו ולחצי הזמן לחצוהו לשוט גם בשדי לימודי חול הנחוצים לעת
 עתה למנהל עדתו על פי דרך התורה ודרך ארץ משולבה, עם כל זה תורתנו הקדושה
 הניח ליסוד מוסד והיא לו לעינים וממנה לא זע ולא זז, ולשמה ולזכרה תאות נפשו
 [...] ²⁵.

בשנת 1882, הוציא לאור את ספרו אודות מדרש בראשית רבה: 'המבנה
 והמקורות של בראשית רבה', ²⁶ בלשון הגרמנית. בחיבור זה, מתבאר אופיו
 המיוחד של מדרש בראשית רבה, המצביע על קדימותו ביחס לשאר המדרשים.
 הרב לרנר שלח את חיבורו לאוניברסיטת לייפציג, ולאחר אישורם ובחינתו
 כשלוש שעות, העניקו לו תואר 'דוקטור'.
 בנוסף לכך, כתב הרב לרנר בשנים אלו מאמרים ומחקרים תורניים רבים,
 שפורסמו בירחונים שונים, ביניהם: 'ישורון', 'המגזין', 'וילקט יוסף', 'תל תלפיות',
 'המאסף', ועוד.

חשוב לענייננו, המכתב ששלח הרב לרנר לרבו מאייזנשטט לקראת סוף זמן
 שהותו בברלין. ניתן לעמוד בו על החשיבות הגדולה שייחס הרב לרנר להצלחתו
 לשמור על 'יראת ה' טהורה' במשך שהותו בברלין, מקום 'רוח עריצים' ו'דרך
 מדבר', ולחיזוק וההכוונה שקיבל מדודו הזקן:

[...] וחס לי להגיד בגאווה ובגודל לבב לאמר כי בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבנתו,
 רק אל ה' אשא עיני כי ממנו עזרי בא, ובמה אקדם ואכף לאלקי מרום אשר היה לי
 מחסה מזרם וצל מחורב, מרוח עריצים להביאני היום הזה שש ושמח אל מחוז
 חפצי, ואדוני יעץ לי הטוב וד' הקים עצתו, ואמרתו על מה עשה לי ה' ככה לנחנו
 דרך המדבר ולשמור רגלי מלכד?

הלא זכות אדוני דודי זצ"ל זכות אבותי הגדולים הצילו בעדי שאגמר בע"ה כל
 הלימודים בבתי ספר הגמנזיום והאוניברסיטה בטהרה ובאמונה, הלא הוא ז"ל כתב
 לי כמעט בכל מכתב ומכתב, כי לבבו חרד מגדודי חיות רעות משחיתי נפש אדם
 אשר יתהלכון למו עלי דרך הזה, פן יארבו גם עלי לבלעני; הלא הוא התפלל עלי כי
 יברכני ה' בשכל טוב ויראת שמים וישמרני מן המזיקים כי אשלים לימודי בקדושה
 וביראה ואל תדבק בי הרעה ח"ו. ותפלתו עשתה פירות ובזכותו עמדה רגלי במישור
 במקום אשר רבים כשלו ונפלו, נוקשו ונלכדו. ושויתי תמונת דודי זצ"ל לנגדי, עיני
 תמלאנה דמעה וכמקור מים חיים תזולנה תדדנה בבכי, על זה כבודו נפחד ורחב

25. פעלד (לעיל הערה 3), עמ' 12.

26. Lerner M., Anlage und Quellen des Bereshit Rabbah, Berlin 1882.

לבבו, לו חיה יחיה לפנינו אתנו היום ועיניו רואות כי לא מעדו קרסולי, ואדרבה אחרי דעתי דרכי בת השובבה, עול מלכות שמים שלמה עלי קבלתי [...] ²⁷.

בזאת סיימנו לתאר את תקופת ילדותו ובחרותו של הרב לרנר. הבחנו באזורים בהם גדל והתחנך, וכבר התחלנו לזהות את התפיסות והגישות, שהוטמעו בנפשו של הרב לרנר במקומות הללו, כפי שניכר מהתבטאויותיו על עצמו במכתביו. יראת השמים המזרח-אירופאית של דודו, הרב ינר, החרד והמשתמר מן ההשכלה והרפורמה, שולבה בדמותו של הרב לרנר יחד עם אופיה של האורתודוקסיה הברלינית, בת בית המדרש לרבנים של הרב הילדסהיימר. עוד נראה להלן, כיצד ליוו כל אלה את פעילותו הרבנית וההלכתית.

אחתום פרק זה בתיאור קצר של משרת הרבנות הראשונה של הרב לרנר, בעיר ווינצנהיים שבאלזס, הסמוכה לגרמניה. פרק זמן זה ישמש אותנו כמעבר לחלקו השני של המאמר, העוסק בעת שמשו כרב בלונדון, שם התמודד רבות עם 'החרדים לחדשות' ²⁸ ועם תנועות 'תיקוני דת' שונות.

ה. ווינצנהיים 1884-1890

בשנת 1884, נבחר הרב לרנר לשמש כרב ואב בית דין של קהילת ווינצנהיים והגליל (אלזס). תקופת כהונתו בווינצנהיים נמשכה כשש שנים, עד לשנת 1890. ²⁹ ב-1886, נשא לאשה את יטכן (יעטטכען), בתו של הרב צבי פלאטא, ³⁰ שהיה רבה של קהילת קולוניה (קלן, גרמניה), וחתנו של הרב שמשון רפאל הירש. קשר משפחתי זה עם הרב הירש, קירב בינו לבין הרב לרנר, ואלה התייעצו זה בזה בעניינים הלכתיים (ולעתים, אף אישיים) שונים. ³¹ במרוצת השנים, נולדו לרב לרנר ויטכן שלושה ילדים – מרים, שמשון-רפאל ³² ומרדכי.

27. פעלד (לעיל הערה 3), עמ' 13-14.

28. כלשון הרב לרנר עצמו. ראה לרנר ר"מ, "שו"ת הדר הכרמל" (חלק אורח חיים), בתוך: לרנר ר"מ, **הדר הכרמל** כרך א, פלד י"ד (מהדיר), לונדון תשל"א, עמ' יב.

29. בספרו, "הדר הכרמל", מצויה תשובה קטועה, משנת 1890, בה מתייחס הרב לרנר לאחד ממנהגי קהילת ווינצנהיים בקריאת התורה בשבת. ראה לרנר (לעיל הערה 28), עמ' ע-עב.

30. מחבר הספרים: "קונטרס קונדיסין וצורת הפתח", "קונטרס פסי ביראות" ו"קונטרס הבלעת הדם".

31. לדוגמה לחלופת מכתבים כזו, ראה לרנר (לעיל הערה 28), עמ' קפו-קצו.

32. קריאת שם בנו בשמו של הרב הירש מוסיפה להעיד על הכבוד הגדול, שרחש הרב לרנר לרב הירש, ועל קשריו עמו.

במהלך שנים אלו, נשלחו לרב לרנר בקשות חוזרות ונשנות לקבל את משרת הרבנות בקהילת האשכנזים בעיר לודז'. אף רבו, הרב הילדסהיימר, יעץ לו להיענות לבקשה זו וראה בכך הזדמנות גדולה להנהגת קהילה בדרך החדשה, נוסח בית המדרש לרבנים בברלין. י"ד פעלד מצטט מכתב, ששלח הרב לרנר לרב הירש, בו הוא שוטח את לבטיו ומבקש את עצתו, האם להיענות לבקשות אלו. מן המכתב מתברר, כי סירובו של הרב לרנר להיענות לקבלת משרה זו נבע מחששו להיכנס לעימות עם קהילת החסידים בלודז', אשר ראו בקהילת האשכנזים בעיר 'מינים ואפיקורסים', בשל היותם חדישים ומתקדמים. התעוררות מחלוקת, אף שלא במכוון, עלולה להחליש 'את כבוד נושאי דגל התורה והיראה בפולין' כלשונו.³³ לא ידועה לנו תשובתו של הרב הירש, אך על כל פנים, לא קיבל הרב לרנר את משרת הרבנות בלודז'.

פרק ב - מנהג ומסורת נוכח 'החרדים לחדשות' בלונדון (1890-1894)

א. לונדון 1890-1894

יהודי בריטניה פעלו רבות במאה התשע עשרה, לשיפור מעמד היהודים בחברה, בעולם בכלל, ובבריטניה בפרט. במחציתה השנייה של המאה, יהודי בריטניה הוותיקים, הספרדים והאשכנזים, כבר החלו לצאת מן הגטאות, ורובם הגיעו לכדי מעמד בינוני. ברם, עם ההגירה ההמונית של יהודי מזרח אירופה בשנת 1881, חלו שינויים רבים באופייה של הקהילה היהודית בבריטניה. מרבית המהגרים התיישבו בלונדון, מה שיצר גטאות צפופים במזרח לונדון ובמקומות נוספים.³⁴ רובם דוברי יידיש, מחוסרי כל, אשר ברחו לנפשם מן הפרעות במזרח אירופה (בעיקר ברוסיה ופולין). המהגרים, אשר שיוועו לעבודה ולהרוויח את לחמם, נוצלו בידי מעסיקיהם בשכר זעום, ולעתים קרובות אף הוכרחו לעבוד בשבת ולחללה. מציאות עגומה זו הביאה להתרופפות בשמירת התורה והמסורת, ובהמשך אף להתבוללות. הקהילה היהודית הממוסדת בלונדון לא דאגה למהגרים כראוי, ואף הרחיקה ודחתה אותם.³⁵

33. ראה פעלד (לעיל הערה 3), עמ' 13-14.

34. ראה רות ב', "יהודים", בתוך: "הממלכה המאוחדת של בריטניה הגדולה וצפון-אירלנד", **האנציקלופדיה העברית**, כג, תשל"ג, טורים 916-923.

35. לתיאור המעמדות השונים בקהילת היהודים באותם ימים, ראה ליפמן ו"ד, "התגבשות המוסדות 1850-1870", בתוך: גרטנר א', **יהודי אנגליה בעת החדשה**, ירושלים תשמ"א, עמ' 85-97.

מצב עגום זה של יהודי מזרח אירופה בלונדון, עורר את סמיואל מונטגיו, בנקאי ועסקן יהודי-אנגלי, לייסד קהילה שתאגד בתוכה את כלל היהודים המהגרים ממזרח אירופה בלונדון. בכך ביקש לחזק את היהודים המהגרים ולשפר את מצבם.³⁶ הקהילה כונתה 'קהילה קדושה חברת בני ישראל', וכן 'פדרציית בתי הכנסת' (THE FEDERATION OF SYNAGOGUES). מונטגיו עמד בראש הקהילה מיום היווסדותה בשנת 1887, ועד לשנת 1890.

עם השנים, גמלה ההחלטה בלב מונטגיו, כי יש להעמיד בראש הקהילה דמות רבנית ממדרגה ראשונה, שתחזק את שמירת התורה והמסורת בקרב חברי הקהילה. רב כזה, שיתגורר בתוככי הקהילה, ויסחף אותם באישיותו וינהלם בקירוב לב, דאגה והבנה. בשנת 1890, עלה הדבר ביד הקהילה, ואנשיה בחרו ברב מאיר לרנר לעמוד בראשם.³⁷ בשבת הגדול (1890), התאספו המוני אנשי הקהילה בבית הכנסת המרכזי-הספרדי בלונדון, והכתירו את הרב לרנר כרבם וכאב בית הדין של 'פדרציית בתי הכנסת' בלונדון. בדרשה שנשא באירוע זה, ביטא הרב לרנר את כוונתו לדאוג למצבם הרוחני והחומרי של הקהילה כאחד.

מעט מינויו לתפקיד החדש, החל לכתת ידיו ורגליו, בכדי לנסות להשפיע על המעסיקים השונים, לבל יגרמו לחברי הקהילה לחלל את השבת. כפי הנראה, לא עלה הדבר בידו, אלא במקרים מעטים בלבד. עם זאת, עמל רבות לחזק את מעלת השבת ושמירתה בקרב חברי הקהילה. בין פעולותיו הרבות הייתה דאגתו לחינוך ילדי הקהילה, בהקמת כמה וכמה תלמודי-תורה ברחבי שכונות העוני בלונדון. הוא פעל רבות גם בכדי לפאר ולייפות את בתי הכנסת של הקהילה. בנוסף, הקים הרב לרנר ארגונים שונים של גמילות-חסדים, ודאג וטרח לעזור לעניי הקהילה.³⁸

בשנתו הראשונה בלונדון, הוציא לאור את ספרו 'שו"ת הדר הכרמל' (ווילנא תרנ"א),³⁹ המכיל תשובות וניתוחים למדניים-הלכתיים על כמה סוגיות ועניינים שונים.

36. כפי הנראה, חבר למוטיבציה זו הרצון של כמה מיהודי לונדון לייסד קהילה שמרנית יותר מן הקהילה הוותיקה בלונדון. ראה והשווה שפרכר ש', "הפולמוס על אמירת 'מכניסי רחמים'", **ישורון** ג (אלול תשנ"ז), עמ' תשכו. כמו כן ראה להלן בפרק זה סעיף ג.
37. לתיאור תהליך בחירתו של הרב לרנר, ראה פרומקין י"ד, "חדשות לבית ישראל", **החבצלת** (14 בפברואר 1890), עמ' 135.

38. ראה פעלד (לעיל הערה 3), עמ' 14-16.

39. **שו"ת הדר הכרמל** חלק א (דפוס האלמנה והאחים ראם), ווילנא תרנ"א. בשם זה נקראו אסופת ספריו, שההדיר פעלד לאחר מותו, אך מסיבה שונה מזו של המחבר. ראה פעלד (לעיל הערה 3), עמ' 32.

בלונדון, התמודד הרב לרנר לא מעט עם תנועות ה'התחדשות' השונות. בשנות הארבעים של המאה התשע-עשרה, התפשטה תנועת הרפורמים מברלין לבריטניה והונגריה. בלונדון נוסד בית כנסת רפורמי בשנת 1840. מייסדי בית הכנסת ביטלו את יום טוב שני של גלויות, קיצרו את התפילה ו'שיפרו' את הצד האסתטי בסדרי התפילה, אך יחד עם זאת, שמרו על הנוסח המסורתי בתפילה.⁴⁰ כפי שנראה להלן, מגמת השינויים בתפילה בלונדון הייתה מינורית יותר מזו שבגרמניה, והתבטאה בעיקר בקיצור התפילה. התמודדותו של הרב לרנר עם תנועות אלו התבטאה בעיקר סביב שאלת השינויים בתפילה. על כן, אקדים רקע היסטורי קצר לשאלה טעונה זו, שחזרה והתלקחה עוד מראשיתה של המאה השמונה עשרה.⁴¹

ב. שאלת השינויים בסדרי בית-הכנסת והתפילה

הנושא העיקרי בעימות שבין השמרנים למחדשים הייתה שאלת השינויים בסדרי בית הכנסת והתפילה. בעוד שבפולמוסים הקודמים, חילוקי הדעות שררו בתוך מחנה הנראה כמאוחד, בפולמוס זה, שני צדדי המחלוקת משתייכים באופן בולט לשני מחנות – בעלי התפיסה הרפורמית מזה, והאורתודוקסים מזה. לנגד עיני המתקנים החדשים עמד רצונם להתאים את סדרי התפילה ובית הכנסת לרוח הזמן. התאמה זו התבטאה בעיקר בהנהגת תפילה בלעז, השמטת התפילות לגאולה, הכנסת העוגב לבית הכנסת, ושינוי מקום הבימה. ביטוי מעשי אחר היה קיצור משמעותי של התפילה (כפי שנראה בסעיף הבא).

שאלת השינויים בתפילה וקיצורה התעוררה עוד בתחילת המאה השמונה עשרה. ביטוי ספרותי מרכזי לעניין זה, נוכל למצוא אצל ר' שאול ברלין (1740-1794), בספרו המזויף 'שו"ת בשמים ראש' (ברלין תקנ"ג). בשני מקומות תקף ברלין את ריבוי הפיוטים בתפילה, ובמקומות נוספים דן (בהגותו ובשם הרא"ש כביכול) בהיתרים שונים להתפלל בלשון אחרת, שאינה לשון הקודש.⁴²

40. ראה מאיר (לעיל הערה 13), טורים 187-189. ויכוחים בעניין סדרי בית-הכנסת והתפילה בקרב יהודי לונדון התקיימו כבר בראשית המאה השמונה-עשרה. להרחבה על כך, ראה בניהו מ', "ויכוחים בקהילה הספרדית והפורטוגזית בלונדון ותשובות החכם רבי רפאל מילדולה", **מיכאל** י (תשמ"ו), עמ' ט-עז.

41. עיקר תוכנו של הסעיף הבא מבוסס על מאמרו של סמט מ', "השינויים בסדרי בית-הכנסת – עמדת הרבנים כנגד ה"מחדשים" הריפורמים", **החדש אסור מן התורה – פרקים בתולדות האורתודוקסיה**, ירושלים תשס"ה, עמ' 228-305. אפנה בהערותי למאמר זה ולמקורות נוספים לצורך הרחבה.

42. ראה סמט, שם, עמ' 232 ובהפניותיו שם.

שני ספרונים בשם 'נוגה צדק' ו'אור נוגה', שהדפיס אליעזר ליברמן בשנת תקע"ח (בדסאו), תפסו את תשומת ליבם של מתנגדי השינויים ביתר שאת, ועוררו פולמוסים חריפים עם פרסומם.⁴³ 'אור נוגה' חובר ע"י ליברמן כסיכום של 'נוגה צדק', ושני חלקים לו: הראשון הוא פלפול מפורט נגד שמונה טענות הלכתיות של מתנגדי השינויים. בשני מוצגת האידיאולוגיה של משני המסורת במושגיה של המסורת עצמה, תוך ביקורת חריפה של המצב הקיים. שני אלו לקחו חלק חשוב במאבק הרפורמים להשפיע ולעצב את דפוסי החיים היהודיים בהתאם לרוחם, וזאת מתוך טיעונים פנים-הלכתיים כביכול.

קובץ מרכזי נוסף לעניין זה, הינו שו"ת 'קנאת אמת', שחיבר הרב אהרון חורין מאראד (1766-1844). חורין היה שונה באופן מהותי מכל האחרים, ודבריו הסבו נזק רב ביותר לעמדה האורתודוקסית. בין השאר, מתח ביקורת נוקשה על סדרי בית הכנסת מבחינה דתית-אסתטית, והתפאר בחידושיו שהנהיג בבית הכנסת הפרטי שלו. בכתביו ביקש חורין לנמק חידושים שונים, שהצליחו להרעיש את גדולי הרבנים בדורו (ביניהם, ר' משה סופר), ואלה קמו כנגדו ודאגו להוריד קרנו ולמחות דבריו. הדבר התגלגל והגיע עד כדי יציאתו של חורין מן המחנה הרבני האורתודוקסי. בדבריו שנכתבו בדרך המקובלת לדיונים הלכתיים ענייניים, ועל פניו, לא פגעו בגוף ההלכה, ניתן לראות מרד במוסד הרבני ובדרכי פסיקתו.⁴⁴

מגמת השינויים, שבתחילה נמצאו לה ביטויים ספרותיים בעיקר, הלכה והתממשה בהקמת ה'טמפלים' הרפורמיים הראשונים בברלין בשנת תקע"ה. סביב שנה זו הלכו והתרבו להן הצעות וקריאות שונות לתיקון ושינוי פני הדת היהודית בכלל, ולשינוי סדרי התפילה ובית הכנסת בפרט. הקמת הטמפל הרפורמי הציבורי בהמבורג (1818) עוררה את הפולמוס המפורסם, הנחשב בעיני רבים כנקודת מפנה בתולדות ישראל. השינויים הראשונים בטמפל כללו השמטות קטעים מן התפילה, תרגום של חלקים ממנה ונגינת עוגב בשבתות וימים טובים. הקמת הטמפל בהמבורג, הידועה כעיר ואם בישראל מאז ימי החכם צבי, עשתה רושם קשה לאין ערוך ממעשים דומים שנעשו בברלין. חברי האיגוד להקמת הטמפל הרפורמי, הניחו כי הגיעה השעה למבחן כוח, ועל כן קראו תיגר על דייני המבורג שהתנגדו להם, ותבעום לדין אצל

43. ראה בהרחבה סמט, שם, עמ' 248-259.

44. לניתוח גישתו של חורין, בין היתר, בספרו "קנאת אמת", ולתיאור הפולמוס בינו לבין ר' משה סופר, ראה כהנא מ', **מהנודע ביהודה לחתם סופר - הלכה והגות לנוכח אתגרי הזמן**, ירושלים תשע"ו, עמ' 360-381.

סינט העיר בטענה, כי הדיינים חרגו מסמכותם ואסרו את המותר מטעמים אינטרסנטיים.

התגובה האורתודוקסית לא איחרה לבוא, והרבנים התלכדו סביב פולמוס זה, לראשונה בתולדות המשבר במסורת. עד כה לא הושמעו אלא קולות מועטים וחלושים, שאפיינו את התגובות כנגד מעשי המחדשים בברלין. עתה, התאגדו הרבנים והשמיעו קולם בתקיפות חדה ונמרצת. השתתפות הרבנים בפולמוס זה שיקפה את הכרתם בעובדה, שאחדות הקהילה היהודית הופרה, והיותה אישור מצדם למציאות החדשה.

הרבנים פעלו בכמה תחומים: נאספו חתימות על פסק הדין של דייני המבורג לצורך מסירתם לשלטונות, חוברו פסקי דין עצמאים – חלקם יועדו בעיקר לצורך ראייה לשלטונות, וחלקם פסקי הלכה של ממש. חוברו דברי ביקורת על הספרים 'אור נוה' ו'נוה צדק' ועוד. חומר רב זה נאסף ונשלח להמבורג, על מנת לסייע לדייני העיר במאבקם ביריביהם.

חלק מן החומר שהגיע לידי דייני המבורג, הודפס בספר הנודע 'אלה דברי הברית' (אלטונה תקע"ט). בשער הספר נכתב, כי תוכנו פסק דין מאושר בידי רבני אשכנז, פולין, צרפת, איטליה, בוהמיה, מורביה והונגריה. בשער הוזכרו שלושת החידושים הנ"ל, שבביטולם היה הטמפל בטל. לאחר פסק הדין, קובצו בספר אגרות רבות מכמה וכמה רבני קהילות שונות. בין משתתפי קובץ זה היו ר' מרדכי בנעט ור' משה סופר הידוע, מגדולי הלוחמים בתנועות המתחדשים בדור ההוא. יותר משהיה ספר הלכתי במובן המקובל, היה ספר פולמוסי מובהק. ניכר הדבר, שלא שאלת השינויים בסדרי התפילה לבדה היא שהועמדה לדיון, אלא המרד הגלוי של חוגי המשכילים בסמכות הרבנית וניסיונם להקים מוסד המתחרה בה בהנהגת הציבור. הרבנים לא הסתפקו בטיעונים הלכתיים מקומיים בלבד, אלא תקפו את הרפורמים על פגיעה באחדות הקהילה יהודית ובמוסדות ההנהגה, ועל הסכנה המוסרית שבפריצת המסורת.

באופן בלתי מפתיע, הופעת 'אלה דברי הברית' יצרה שרשרת תגובות ותגובות-נגד, אך די לנו בציון דבר זה לצורך ענייננו. נשוב כעת להתמודדותו של הרב לרנר עם שאלה זו בקהילתו בלונדון.

ג. מנהג ומסורת נוכח מחדשי השינויים בלונדון

הרפורמה הגיעה ללונדון סביב שנות הארבעים של המאה התשע-עשרה. עם השנים, פשטו מגמות ההתחדשות והופיעו אף בקרב הקהילות האורתודוקסיות בבריטניה. בשנת תרל"ט (1878/9), חוברת רשימת תיקונים בסדרי התפילה ע"י מנהיגי הקהילה הוותיקה בלונדון, ואלה הציגו את רשימתם לפני הרב נתן מרקוס

אדלר (1803-1890), רבה הראשי של בריטניה ורב בית הכנסת הגדול בלונדון. הרב נתן אדלר, חרף מחלוקתו החריפה עם התנועה הרפורמית, חתר לאחד את הקהילה היהודית בבריטניה ופעל רבות בכדי למנוע כל פירוד ופיצול.⁴⁵ אפשר שמפני מגמתו זאת, הסכים לבסוף להחלת שינויים אלו בסדר התפילה. בנו, הרב נפתלי הרמן אדלר (1839-1911), שמילא את מקומו ברבנות אחריו (באותה שנה שבה החל הרב לרנר לשמש כרב בלונדון), היה, ככל הנראה, נוח עוד יותר להתפשר בענייני שינוי מנהגים מקובלים בסדרי בית הכנסת, וקרוב יותר למגמות המתחדשים.⁴⁶

בשנת 1892, כינס הרב נפתלי אדלר אסיפת רבנים בחודש אייר, במטרה לדון ולהכריע בדבר החלת תיקונים בסדרי התפילה ובית הכנסת. בין קרואי האסיפה, נקרא גם הרב לרנר, בתור רב פדרציית בתי הכנסת בלונדון. הרב לרנר הביע את התנגדותו התקיפה להכנסת כל שינוי בתפילה ובבית הכנסת, והזהיר על פתיחת הפתח שבמעשים אלו לתנועת הרפורמה. מאמצי הרב לרנר עלו בתוהו, ולקראת סוף חודש סיוון, נחתמה האסיפה בהכרעת הרב נפתלי אדלר, להסכים להחלת השינויים בתפילה ובסדרי בית הכנסת.⁴⁷ הרב לרנר, שהצר מאוד על החלטה זו, נשא דרשה נלהבת לקהילתו נגד התיקונים הנידונים, מיד בשבת שלאחר ההחלטה הנ"ל (פרשת קרח, ל' סיוון תרנ"ב), בבית הכנסת שבמזרח העיר (Sandy's Row Synagogue).⁴⁸

בראש ספר השו"ת של הרב לרנר 'הדר הכרמל', שנערך ונדפס לאחר מותו, מצוי מכתב הלכתי, ששלח הרב לרנר לידידו, הרב זכריה שטרן משאוול (ליטא).⁴⁹ במכתב, פרס הרב לרנר את דעתו ההלכתית אודות השינויים הנידונים, וביקש לשמוע גם את דעת הרב שטרן בעניין. את המכתב שלח הרב לרנר ביום ראשון שלאחר השבת הנזכרת (כמצוין בראש המכתב), יומיים לאחר החלטת הרב הראשי להחלת השינויים בתפילה.

במכתבו, מתייחס הרב לרנר לשבעה שינויים, ואלו הם: קיצור סדר חזרת הש"ץ, הפחתת מספר אמירות הקדיש, ביטול אמירת משנת 'במה מדליקין' בליל שבת,

45. ראה אסף ש' וליכטנשטיין צ', "אדלר, ר' נתן בן מרדכי הכהן", *האנציקלופדיה העברית*, א, ירושלים תשכ"ט, טורים 520-521.

46. ראה אסף ש' וליכטנשטיין צ', "אדלר, ר' נפתלי (הרמן) הכהן", *האנציקלופדיה העברית*, א, ירושלים תשכ"ט, טורים 519-520.

47. ראה פעלד (לעיל הערה 3), עמ' 16-17; וכן בעיתון היהודי: *Jewish Chronicle* (20 May 1892), pp. 6-7.

48. לתורף הדרשה, ראה פעלד (לעיל הערה 3), עמ' 17.

49. לרנר (לעיל הערה 28), עמ' ט"ב.

ביטול אמירת פטום הקטורת בשבת, ביטול אמירת יקום פורקן ופיוטים שונים, אמירת עשר הדברות בציבור, תפילה בלשון אחרת שאינה לשון הקודש. מבט חטוף על שינויים אלו מגלה, כי עיקר רצון מבקשי השינויים הללו היה לקצר את התפילה. לזאת חברו מגמות חדשות שונות, כעולה מעיון בדברי הרב לרנר. נתאר כעת את התייחסותו של הרב לרנר לשינויים המרכזיים, ואת השיקולים שהנחוהו בגיבוש דעתו ההלכתית כלפיהם.

[א] סדר חזרת הש"ץ

כמה בתי כנסת הנהיגו לקצר את סדר חזרת הש"ץ, כך שהחזן התפלל בקול את ג' הברכות הראשונות והאחרונות, והציבור התפלל את הברכות האמצעיות בלחש. סדר זה מקצר משמעותית את זמן תפילת הלחש וחזרת הש"ץ. הרב לרנר דן בעניין זה, בין בימות החול ובין בשבתות וחגים. מחזיקי הסדר החדש תלו דעתם בדברי הטור (או"ח קכד): 'הקהל יש להם לשתוק ולכוין לברכת החזן לומר אמן, וכשאינן ט' בבית הכנסת המכוונים בברכת ש"צ, קרוב בעיני להיות ברכת ש"צ ברכה לבטלה; כי נתקנה ברכת ש"צ לאומרה בי', וכשאינן ט' המכוונים לברכותיו, נראה כברכה לבטלה'. מפני הכרת המציאות הרווחת, לדעתם, שאכן אין תשעה המכוונים לתפילת החזן, סברו בתי הכנסת הללו לקצר את חזרת הש"ץ ותפילת הלחש באופן הנזכר, ובכך להציל את החזן מהזכרת ברכה לבטלה.

תחילה, הצביע הרב לרנר על כך, כי אין בכוונת דברי הטור כלל לקרוא לשינוי סדר חזרת הש"ץ המקובל. כוונת הטור הייתה לחזק כל יחיד ויחיד לכוון לתפילת החזן, כפי שמעיד המשך דבריו שם: 'לכן כל אדם יעשה עצמו כאילו אין תשעה זולתו ויכוין לברכת החזן'. הרב לרנר מחזק הבנה פשוטה זו ע"י ציון מקומות נוספים, שבהם הוזכר קירוב מעשה מסוים לפגם ועבירה.

כשלב שני, דן הרב לרנר בטעם הצורך בעשרה אנשים לחזרת הש"ץ. לדבריו, עיקר הצורך בעשרה נובע מן הכלל הידוע, ש"כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה" (בבלי מגילה כג ע"ב), ואין כוונת העשרה מעכבת מעיקר הדין לעניין חזרת הש"ץ.

לכאורה, בזאת נימק הרב לרנר את דעתו כשורה. ברם, כאן הוא מוסיף נדבך נוסף השב ומופיע לאורך המכתב כולו. הרב לרנר הרחיב בהבאת מקורות לכך, שאין לשנות אפילו במקצת ממנהגי ישראל הקבועים באשר הם. בסיום הציטוטים הרבים, מצטט הרב לרנר את דברי החתם סופר המפורסמים: 'כי מנהג ישראל

תורה היא, והכלל החדש אסור מן התורה בכל מקום והישן ומיושן משובח ממנו.⁵⁰ עוד נחזור לנקודה זו בסיום תיאור עיקרי המכתב.

[ב] אמירת משנת 'במה מדליקין' בלילי שבתות

כאן פותח הרב לרנר בציון טעם תקנה זו המובא בטור (או"ח ער) ובקביעה שטעם זה לא איבד מנחיצותו כלל.⁵¹ המבקשים לבטל תקנה זו, לפי תיאורו של הרב לרנר, חשו בחוסר נוחות עם האמירה המופיעה בפרק זה: 'על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן על שאינן זהירות בגדה ובחלה ובהדלקת הנר' (משנה שבת ב, ו). הרב לרנר ראה בכך 'מינות לחלוק על דברי חז"ל'.⁵² חרף קביעתו בדבר נחיצותה של תקנה זו ושטעמה לא בטל, מרחיב הרב לרנר בבירור קצור של היכולת, ושמה מוטב לומר – אי היכולת, לבטל מנהג ממנהגי ישראל. המקור המרכזי שמביא הרב לרנר לגישתו בעיקר הדין הנידון, מצוי בדברי הרמב"ם בהלכות ממרים (ב, ב). לדברי הרמב"ם שם, אין בית דין יכול לבטל תקנה או מנהג שפשטו בכל ישראל, ואפילו בטל הטעם העומד בבסיס התקנה או המנהג, אלא אם כן הוא גדול בחכמה ובמניין מבית-הדין שתיקן את התקנה או המנהג. הרב לרנר מביא מקורות סעד לקביעה זו של הרמב"ם, ומברר מקומות הסותרים לכאורה את קביעה זו.

[ג] אמירת פיוטים בתפילה

כאן מתייחס הרב לרנר לרצון לבטל את אמירת הפיוטים הנאמרים בזמנים שונים בתפילה (בעיקר בימים הנוראים). בעניין זה, תלו דעתם מצדדי הביטול, ככל הנראה, בהסתייגותם של חלק מן הראשונים והאחרונים מאמירת הפיוטים השונים בעיקר באמצע ברכות קריאת שמע.⁵³ בהתמודדותו עם שאלה זו, מבחין הרב לרנר בין הסתייגות הראשונים והאחרונים הקשורה לבעייתיות מבחינת הפסק בברכה, לבין רצונם המגמתי של מבקשי ביטול הפיוטים בבריטניה, כלשונו: 'משום דניחא להו בקיצור זמן תפלה לבלות גם העתים המקודשים לתפילה בהבלי הזמן ובפרצות קטנות המביאות לידי פרצות גדולות ח"ו'.⁵⁴

50. שו"ת חתם סופר, חלק ב, יורה דעה, סימן יט.

51. זה לשון הטור שם: "ונוהגין לומר משנת במה מדליקין לפי שיש בה דין הדלקה וג' דברים שצריך אדם לומר בתוך ביתו ע"ש עם חשכה".

52. לרנר (לעיל הערה 28), עמ' י.

53. לסיכום מסוים של דעות הראשונים והאחרונים בעניין זה, ראה רי"ד סולובייצ'ק, **רשימות שיעורים**, מסכת ברכות, יא ע"א, ד"ה "אומנם שיטת התוס'".

54. לרנר (לעיל הערה 28), עמ' יא.

בשל כוונתם הפסולה של מבקשי ביטול הפיוטים, קובע הרב לרנר, ש"ודאי שיש לנו לסמוך על חבל הגאונים שאמרו שמצוה מן המובחר לאומרם".⁵⁵ בנוסף לכך, מתאר הרב לרנר את השפעתם הגדולה של הפיוטים על קהילות ישראל לעורר ליבם ליראת ה' גם בעת צרה וצוקה, והזכיר את יחסם החיובי של ראשונים אחדים לפיוטים השונים, "ויפה שיחתן של עבדי אבות מתורתן של בניהם". מבעד לחוות דעתו ההלכתית, נשמע קולו של הרב לרנר כדרשן המבקש לחנך ליראת ה' ולהעצים את הכבוד לתפילה ולמסורת אבות.

[ד] אמירת עשר הדיברות בציבור

כחלק מפרשיות ההקדמה לתפילה, מזכיר השו"ע (או"ח א, ה) את עשר הדיברות. בהתבסס על תשובת הרשב"א, מעיר הרמ"א בהגהתו: 'ודוקא ביחיד מותר לומר עשרת הדברות בכל יום, אבל אסור לאומרם בצבור' (שם). מקור דין זה בדברי הגמרא במסכת ברכות (דפים יא-יב), כי בבית המקדש רגילים היו לומר בכל יום את פרשיית עשר הדיברות, ועל כך אמר רב יהודה בשם שמואל: 'אף בגבולין בקשו לקרות כן, אלא שכבר בטלום מפני תרעומת המינין' (דף יב ע"א). רש"י על אתר מסביר את החשש: 'מפני תרעומת המינין - שלא יאמרו לעמי הארץ: אין שאר תורה אמת, ותדעו שאין קורין אלא מה שאמר הקדוש ברוך הוא ושמעו מפיו בסיני'. על פי גמרא זו פסק הרשב"א בתשובתו, כי אין לומר את עשר הדיברות בציבור.⁵⁶ אמנם, כפי שציין הרב לרנר, מהרש"ל הבין דין זה באופן אחר, ונהג לומר את פרשיית עשר הדיברות בקול רם.⁵⁷ למרות דרכו השונה של מהרש"ל בדין זה, קובע הרב לרנר נחרצות: 'ודאי בזמננו שרבו כופרי ישראל ואומרים אין תורה אלא זו, דהלכה כהרשב"א סי' קמ"ד וכרש"י דאסור'.

[ה] תפילה בלשון אחרת

כאמור לעיל, בתיאור שאלת השינויים בסדרי בית הכנסת (סעיף ב), הנהגת תפילות בלשון שאינה לשון הקודש הייתה אחד ממוקדי הפולמוס העיקריים בין הרפורמים לאורתודוקסיים. הרב לרנר, שאכן ראה בנושא זה עניין בעל מטען

55. ראה בהערה הקודמת. כאן מפרט הרב לרנר שורה של ראשונים ואחרונים הקובעים כי יש לומר את הפיוטים לפי מנהג המקום. להרחבה בסוגיה זו, ראה בתשובתו המקיפה של ר' אלעזר פלעקלש, בשו"ת **תשובה מאהבה**, חלק א סימן א.

56. **שו"ת הרשב"א**, חלק א, סימן קפד.

57. ראה **שו"ת מהרש"ל**, סימן סד.

רפורמי מובהק, העלה שוב את הדיון המהותי ביחס אל המנהג ואת סכנה פריצת ה"פרצות הקטנות המביאות לידי פרצות גדולות" (כהתייחסותו לביטול אמירת הפיוטים לעיל).

עם זאת, אין הוא מתעלם מן הצידוקים ההלכתיים שהביאו המחדשים לדעתם. הוא מתייחס לראיה של מצדדי התפילה בלעז מאמירת תפילת 'יקום פורקן', הנאמרת בלשון הארמית. לדחיית ראיתם, טוען הרב לרנר, כי השפה הארמית קרובה ללשון הקודש, שכן בה נכתב ספר דניאל, חלקים מעזרא ומקומות נוספים בתנ"ך. בנוסף לכך, הוא מציין כי תפילת 'יקום פורקן' מופיעה לראשונה בסידורו של רב עמרם גאון, ובתקופה זו "חדלה לשון הארמי להיות שפה מדוברת ולא דברו אלא בלשון ערבי או פרסי וכדומה". נראה שכוונתו לומר, ששפת השלטון הערבי הלכה ופשטה בקרב ציבור היהודים, והלשון הארמית הפכה ונהייתה ל'שפת קודש' שנייה, בה למדו תורה (כהמשך לתלמודים) ומתוך כך תיקנו גם תפילות בלשון זו.

הרב לרנר מזכיר את עיקר הדיון, לפיו מותר לומר קריאת שמע ותפילת שמונה עשרה בכל לשון אף שאינה לשון הקודש.⁵⁸ למרות זאת התנגד הרב לרנר לשינוי המנהג המקובל להתפלל בלשון הקודש, וזאת מתוך אימוץ גישתו ההלכתית של בעל 'מנחת קנאות' (ואחרים).⁵⁹ לפי גישה זו, בשעה שאין חשש לתקלה וכפירה, ודאי שטוב להקל במנהגים 'קלי ערך' לצורך השעה, ו'כוח דהיתרא עדיף'. אבל 'עתה חלילה וחס לשתף עמהם בזה' ו'צריכים להיזהר בנפשותינו שלא לתת מקום להמון עם לומר כי גם הרבנים הכשרים ידם עם המחדשים'.⁶⁰

סיכום ביניים

לאורך כל התייחסויותיו של הרב לרנר לשינויים שהוצעו בסדר התפילה, שב ועולה מעמדו האיתן של המנהג. היאחזותו בבלעדיותו של המנהג, נעשתה מתוך מודעות ערה למציאות השוררת בקהילתו ובסביבתה, כפי שהוא חותם בגילוי לב בסוף מכתבו:

ועתה כל מי שבקי בדרכי העולם בכל המדינות הנאורות ובפרט בארצנו יודע לשער את הסכנה הגדולה העתידה לבוא כמ"ש בירושלמי פ' חלק, דומה לכיפה של אבנים

58. ראה **שולחן ערוך**, אורח חיים, סימן סב סעיף ב, ובסימן קא סעיף ד.

59. ראה דברי מהריץ חיות, **מנחת קנאות**, זאלקווא תר"ט, דף כא עמוד ב.

60. לרנר (לעיל הערה 28), עמ' יא. ייתכן, כי דעתו הנחרצת של הרב לרנר בעניין הכנסת שינויים בתפילה ובבית-הכנסת, גובשה, בין היתר, בעקבות דעת רבו, הרב הילדסהיימר, ראש בית המדרש לרבנים בברלין. ראה ברויאר (לעיל הערה 2), עמ' 130.

כיון שנתרועע א' מהם נתרועעו כולם [...] והיום מבטלים חזרת התפילה ונוהגים להתפלל תפילה בשפה נכריה ולמחר יבטלו יו"ט שני. ויתפללו אנשים ונשים יחדיו ויסייעו לשיר במקלות שלא כתיקון הגדול בסוכה דף נ"ב ע"ב. הם הם החרדים לחדשות ולא לדבר ה', שאינם מתכוונים לשם שמים אלא להנאת גופם, לקצר התפילה במקום שאמרו להאריך, הם המבלים כל ימיהם בהבלי הזמן, כי יגעת בי ישראל [...] ולא זו בלבד אלא רוח עוועים הטה אותם ואינם מאמינים בדברי חז"ל ועושים מה שליבם חפץ.⁶¹

כפי שהעלה עיוננו במכתב, במציאות שבה אין כל חשש לתקלה ולפרצות בהלכה, אין לרב לרנר בעיה עקרונית להקל, אף על חשבון קיום מנהגים ותיקים ומקובלים (וכפי שנראה בפרק הבא) אם השעה נצרכת לכך. במציאות שעמדה לנגד עיניו בלונדון, זיהה הרב לרנר את סכנת 'המדרון החלקלק' שבהסכמה למגמות החדשות, אף שבחלקן עולות לכאורה בגדרי ההלכה המקובלים. כנגד אלו העמיד את תוקפו המחייב של מנהג ישראל.

בדרך זו, ממשיך הרב לרנר את דרכו ההלכתית של החתם סופר, כפי שעיצב וגיבש בשנות השלושים של המאה התשע עשרה כשני דורות לפניו. בשעה שזיהה החתם סופר את התפשטות ההשכלה אף בקרב מורי ההלכה, העצים את מעמדו של המנהג בהלכה והקנה לו תוקף של 'נדר דאורייתא' ו'קבלת אבות'. בשנים אלו, קרא בתשובותיו 'שישמעו לאבות ולא לרבנים'. בכך ביקש החתם סופר להתגבר על כתיבת ההלכה החתרנית-רפורמית, מעשה ידיהם של רבנים בעלי מגמות רפורמיות בזמנו, ולשמר את שרידותה של הקהילה היהודית ומנהגיה.⁶² בדומה ובהמשך לחתם סופר בפרשבורג, גם הרב לרנר הציב את מעמדו של המנהג כנגד טיעוניהם הפנים-הלכתיים של מבקשי השינויים בלונדון.

אציין, כי בסופו של דבר, נאלץ הרב לרנר לוותר ולאפשר לכמה מבתי הכנסת בקהילתו להכניס חלק מן השינויים הנזכרים, מתוך רצון למנוע פירוד בקהילה. במהלך שנותיו הקצרות בלונדון, נתקל הרב לרנר בהתנגדויות רבות לגישתו השמרנית, ולא פעם עורר בדעתו התקיפה תגובות נזעמות. כל אלו הובילוהו לבקש לו מקום אחר, בו אין 'חרדים לחדשות' כי אם לדבר ה'.

61. לרנר (לעיל הערה 28), עמ' יא-יב.

62. ראה כהנא (לעיל הערה 45), עמ' 382-411.

פרק ג – מנהג ומסורת בשעת חירום, אלטונה (1894-1930)

א. אלטונה 1894-1930

בשנת 1894, נעתר הרב לרנר לבקשת קהילת אלטונה (גרמניה) לכהן כרבה, ועזב את הרבנות בלונדון.⁶³ קהילת אלטונה הייתה קהילה יהודית ותיקה ובעלת שם. יהודים ישבו באלטונה עוד מתחילת המאה השבע עשרה. במשך שנים רבות הייתה מאוחדת עם קהילות המבורג וואנדזבק (המכונות יחדיו קהילות אה"ו) עד להיפרדותן בשנת 1811. במרוצת השנים, ידעה הקהילה רבנים ידועי-שם שעמדו בראשה, ביניהם: ר' צבי אשכנזי ('החכם צבי'), ר' יהונתן אייבשיץ, ר' יעקב אטלינגר ועוד. לקראת אחרית ימיו של הרב לרנר, מספר היהודים באלטונה עמד על כ-5000 מתוך 186,000 תושבים.⁶⁴ שם נשאר הרב לרנר עד למחלתו בסוף ימיו.

באלטונה, הקים בית ספר יהודי ועמד בראשו עד לשנותיו האחרונות.⁶⁵ בנוסף, הקים הרב לרנר ישיבה בקהילתו ועמד בראש בית הדין הקהילתי.⁶⁶ בתקופה זו של חייו, הוא כתב את מרבית תשובותיו, שאחר פטירתו נדפסו בספרו שו"ת הדר הכרמל, וכן את שאר חיבוריו המרכזיים שאפרט להלן. את חלקם אף הספיק להוציא לאור בחייו.

כאן המקום להזכיר פרק משמעותי נוסף, שהתרחש בתקופה זו של חייו.⁶⁷ העניין התחיל בעת הובאה שאלה לפתחו של הרב לרנר, ככל הנראה סביב שנת 1902, בה שאלוהו אנשי קהילתו את השאלה הבאה:

אם מחוייבים אנחנו לקבור בקבר ישראל, את אפר החטאים האלה בנפשותם, שפירשו מדרכי צבור וצוו בחייהם לשרוף גויתם לאחר מותם, שלדעתם המשובשת

63. לרקע על בחירת הרב לרנר לרבה של אלטונה, ראה ברויאר (לעיל הערה 2), עמ' 264-265.

64. ראה פוזנר ע"ב, "אלטונה", האנציקלופדיה העברית ג, ירושלים תשי"ז, טורים 525-526.
65. כפי הידוע לי, אין בידנו מידע על אופיו של בית-ספר זה. אופיים של בתי-הספר היהודיים בגרמניה היה נתון לתנודות ותמורות רבות לאורך כל המאה התשע-עשרה. ראה ברויאר (לעיל הערה 2), עמ' 91-118.

66. ראה פעלד (לעיל הערה 3), עמ' 18.

67. לעניין זה ראוי לייחד מאמר בפני עצמו. כאן אתארו בקיצור נמרץ, תוך הפנייה למקורות להרחבה. ראה את המאמר המקיף: פרזיגר א', 'The Hamburg Cremation Controversy and the Diversity of German-Jewish Orthodoxy', ספר השנה של מכון לאו בק, 2011.

מקרה האדם ומקרה הבהמה אחד הוא, כמות זה כן מות זה! או **רשות** הוא הקבורה או יש גם **איסור** לקבור אפר השרופים, אפר העבדים המתפרצים... כופרים בתורה מן השמים במציאות הנפש ובמציאות השם ב"ה, לעשות עוד עבירות גם לאחר מותם.⁶⁸

הרב לרנר פסק נחרצות, כי אין לקבור את אפרם בקבר ישראל בתוך בית העלמין היהודי. במקביל, נשאלה שאלה דומה בהמבורג הסמוכה. רב המקום, הרב מרקוס הירש, התיר לקבור את אפרם בקבר ישראל, בניגוד לדעת הרב לרנר. יהודי אלטונה ששמעו את שהתרחש בעיר הסמוכה, ביקשו מן הרב לרנר לבאר את הכרעתו. הוא נענה לבקשתם, ופרסם את פירוט דעתו ההלכתית בעיתון 'המאסף' (1902).⁶⁹ במאמרו, ביקר שני פסקים של 'רב מסוים', כשכל מבין דבר ידע, כי כוונתו לרבה של המבורג הסמוכה. התגובות למאמר לא איחרו לבוא, ובאותה שנה פרסם הרב חנוך ארנטרווי, מקורבו של הרב מרקוס הירש, תשובה לדבריו. הרב לרנר נאלץ לחלץ חושים בהגנה על פסקו ההלכתי, ושלחו לעשרות רבנים ברחבי העולם בבקשה לחוות דעתם בעניין.⁷⁰ לאחר כשנה, קיבץ הרב לרנר את התשובות הרבות שקיבל יחד עם פסקו המפורט, והוציאם לאור כספר בשם 'חיי עולם' (1903).⁷¹ בזאת לא פסק הפולמוס, והלכו ונוספו להן עוד כמה וכמה תגובות הדדיות לאחר מכן.⁷²

פרק חשוב נוסף בחיי הרב לרנר, שגם אותו אתאר בקצרה בלבד, היה ארגון 'מוריה'. בשנת 1910, בראות הרב לרנר את השפעתה ההולכת וגואה של תנועת הציונות החילונית, הסוחפת המוני צעירים אחריה, גמר בליבו להקים ארגון בשם 'מוריה'. מטרת הארגון הייתה כלשונו: 'ישוב ארץ הקדושה ע"י איכרים יראי ד' שומרי כל מצות התלויות בארץ והולכים בדרכי התורה לקיים מצות "וירשתם וישבתם בה", ולהעיר חבת אה"ק בלב צעירי עמנו ולאגד בזה כל יראי ד' שבכל ארצות פזורנו לאגודה אחת'.⁷³ לשם כך, שלח הרב לרנר את תכנית הארגון והפיצו בקרב קהילות רבות ברחבי העולם, ועמד בקשר מכתבים עם רבנים

68. פעלד (לעיל הערה 3), עמ' 18.

69. לרנר ר"מ, "מנוחה נכונה", **המאסף** ח/ג (כסלו תרס"ג), דפים כט-לא.

70. 'לגדוד פרץ', **המאסף**, קואינקה 1 בספטמבר 1905.

71. לרנר ר"מ, **חיי עולם** חלק ראשון (דפוס צבי הירש), ברלין תרס"ה.

72. ראה פעלד (לעיל הערה 3), עמ' 18-20; וכן Ferziger A.S., "Ashes to Outcasts: Cremation, Jewish Law, and Identity in Early Twentieth Century Germany", *AJS Review* 36 (April 2012), pp. 71-102.

73. לרנר ר"מ, "קול קורא", **המאסף** ב/ב (אייר תרע"א), דף טו.

שונים.⁷⁴ עד לשנת 1912, הצטרפו לארגון עשרות אנשי ציבור ורבנים מרחבי העולם.⁷⁵ אמנם, בסופו של דבר, בשל חוסר אמצעים ארגוניים הסתפח ארגון 'מוריה' לארגון העל 'אגודת ישראל', שהוקם באותה שנה והיה בעל צביון דומה, אך בעל משאבים רבים יותר.⁷⁶ בשנותיו באלטונה, כתב הגהות לירושלמי ושלחן לוילנה אל האחים ראם, בכדי לצרפן למהדורתם לתלמוד הירושלמי, אך הן נאבדו בזמן מלחמת העולם הראשונה.⁷⁷ במהלך המלחמה, פרסם את ספרו 'תורת המשנה' (ברלין 1915), בו התמודד עם טענות חוקרים שונים אשר פקפקו במקורותיה וקדמותה של תורה שבע"פ. בנוסף, כתב הרב לרנר בתקופה זו של חייו, מחקרים רבים על משניות ומסכתות שונות, שהתפרסמו בעיתונים וכתבי עת שונים.⁷⁸

ב. יהודי גרמניה במלחמת העולם הראשונה 1914-1918

עת פרוץ מלחמת העולם הראשונה, התחוללו שינויים מפליגים ביחס שבין היהודים לבין ממשלת קיסרות גרמניה. עוד בתקופה הסמוכה לתחילת המלחמה, ניתן היה לחוש בחשד ההדדי שבין ממשלת הרייך לקהילה היהודית. היהודים החלו להיווכח בעובדה, כי למעשה, השוויון המיוחל טרם התבסס בחברה הגרמנית.

הכרזתו של הקיסר על 'שלום בית אזרחי' (Burgfrieden) בתחילת המלחמה, עודדה את היהודים, ואלה קיוו להשתייך לאחדות האומה הגרמנית וביקשו להפגין את נאמנותם ומסירותם לאומה הגרמנית ומטרתה. רוח הפטריוטיזם נשבה אף בקרב היהודים האורתודוקסים. יהודים רבים תרמו את חלקם בדרכים שונות למאמץ המלחמתי: חלקם שירתו בצבא הגרמני כלוחמים ומפקדים, ואחרים אחזו בתפקידים מנהליים שונים.

74. ראה פעלד (לעיל הערה 3), עמ' 20-31. כחלק מהיערכות הארגון, התייעץ הרב לרנר עם הראי"ה קוק בעניינים שונים הנוגעים לארץ ישראל ומצבה באותה תקופה. ראה **אגרות הראיה**, חלק א, איגרות רעז ו-רפד.

75. לתיאור האסיפה הגדולה הראשונה של הארגון, ראה "מוריה!", **וילקט יוסף** יד/יב (תרע"ב), עמ' 85-88.

76. ראה פעלד (לעיל הערה 3), עמ' 20-31; וכן צור (לעיל הערה 5), עמ' 278-299.
77. ראה מונדשיין י', "כתבי-יד והכנות לדפוס בבית האלמנה והאחים ראם", **עלי ספר** (ניסן תשל"ט), עמ' 196.

78. ראה פעלד (לעיל הערה 3), עמ' 32-33. לרשימה מלאה יותר של מחקריו, ראה דוקקעס י', **אוה למושב**, קראקא תרס"ג, עמ' 136-139.

ככל שהתמשכה המלחמה, ובפרט עם התגייסות בריטניה וארצות הברית לטובתן של צרפת ורוסיה, הלך והתרחק חזון הניצחון הגרמני ועמו 'שלום הבית האזרחי'. שנתיים של מלחמה, העלייה במספר הנפגעים, המחסור במזון ובדלק והתרחקות תקוות הניצחון, הובילו להידרדרות ביחסים שבין המפלגות הגרמניות. המגמות האנטישמיות התחזקו, מה שהוביל לסדרה של משברים ביחסים בין הקהילה היהודית לממשלה.

התגברות התנועות הקיצוניות בגרמניה ומגמת ההתפשטות הטריטוריאלית הבלתי מוגבלת, הביאו לשינוי דעתם של יהודים רבים כלפי המלחמה, לצד אלה שהמשיכו להזדהות עמה. בשנותיה האחרונות של המלחמה, החילופים בראשות השלטון הביאו לסופה של השליטה האזרחית בממשלה, ולקץ מדיניות צמצום האפליה נגד היהודים. מהלך המלחמה ותוצאותיה חוללו שינויים מרחיקי לכת ביחס אל היהודים בגרמניה.⁷⁹

עדות מיוחדת במינה להנהגתו של הרב לרנר בזמן המלחמה, מצויה בספר הזיכרונות של זאב וולף ארן, שגדל בהמבורג בתקופה זו:

ועוד יום אחד נחרת בזכרוני ולא אשכחנו לעולם, הוא יום ז' בתשרי תרע"ח (23 בספטמבר 1917). רבה הראשי של אלטונה, הד"ר מאיר לרנר [...] קרא ליהודי האמבורג, אלטונה וואנדסבק למעמד של תפילה ותשובה בבית הקברות שבקניגסשטראסה באלטונה. באותו יום הלכנו, אבי, דודי ר' אברהם ואני, לבית הכנסת הגדול שבפאפאגוינישטראסה באלטונה [...] כולנו היינו נרגשים מחדת הנצח שאפפה את המקום הקדוש [...] לאחר התפילה בבית הכנסת יצא הקהל בן מאות אנשים לבית הקברות הישן שבקניגשטראסה. ד"ר לרנר אמר: מלחמת העולם גרמה סבל רב כל כך ליהודים, עד שאין בית אשר אין שם מת. באנו הנה למקום קדוש זה, לשפוך שיחנו על קברו של ר' יחזקאל קצנלנבוגן, שבצוואתו נאמר: 'וכן אני, אם יהיה לי זכות, אהיה לכם למליץ כאב, להתפלל על כל שלושה קהילות יצ"ו [...]'.⁸⁰

אחר הדברים האלה צעד הקהל בתהלוכה גדולה אל הקברים של גדולי ישראל, שנטמנו באותו בית-קברות.⁸⁰

כאן מצטט ארן קטעים מקריאותיו ותפילותיו הנרגשות, שנשא הרב לרנר בפני קהל הנוכחים. בדבריו, הזכיר הרב לרנר את זכותם של רבים מגדולי ישראל,

79. ראה פולצר פ', "מלחמת העולם הראשונה", בתוך: מאיר מ' (עורך), **תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה ג: אינטגרציה במחלוקת 1871-1918**, ירושלים 2005, עמ' 348-372.

80. ארן ז"ו, **המבורג מולדתי - פרקי זכרונות**, ניו יורק תשכ"ז, עמ' מו-מו.

הקבורים בבית הקברות הנזכר. לאחר התפילות, קראו הנוכחים כמה פרקי תהלים, תקעו בשופר, והתפזרו איש לביתו.⁸¹

ג. היתר אכילת קטניות בפסח בשעת חירום

עדות נוספת לפעולותיו של הרב לרנר בקהילתו בעת המלחמה, מצויה בשתי תשובות שפרסם בתקופת המלחמה בנוגע לאכילת קטניות בפסח של שנת 1917.⁸² בתשובות אלו, הורה הרב לרנר להתיר את אכילת הקטניות בפסח, בשל מחסור המזון בזמן המלחמה. זאת בניגוד לרב שמואל שפיצר, רבה של המבורג, שהשאיר את המנהג על כנו ואסר את אכילת הקטניות, חרף דוחק השעה. דברי הוויכוח ביניהם פורסמו בשעתם בעיתונות היהודית בהמבורג.⁸³ התשובה הראשונה, נכתבה במקורה בגרמנית, ופורסמה בי"ג ניסן, ערב ערב פסח של שנת תרע"ז (1917).⁸⁴ בראשה מוצבת השאלה: האם מותר לאכול קטניות בפסח בשנה הזאת שהיא שעת חירום? נתמקד בתשובה זו, המלמדת על עיקרי דעתו של הרב לרנר בעניין זה.⁸⁵ את התשובה חילק הרב לרנר לחמישה חלקים. להלן אתאר את עיקרי דבריו.

[א] טעם המנהג

תחילה, הזכיר הרב לרנר את דברי הגמרא במסכת פסחים (לה ע"א; וקיד ע"ב), שנפסקו להלכה לפי דעת כל הפוסקים (מעיקר הדין), לפיהם, כל מיני קטניות (ואורז בכללן) מותרים באכילה בפסח, לפי שאין בהם שום חימוץ. לאחר מכן, הוא מצטט מדברי הסמ"ק והגהות ר' פרץ עליו (סימן רכב), המהווים מקור ראשון לאיסור הקטניות יחד עם דברי פוסקים נוספים. הרב לרנר מסכם ארבעה טעמים, שניתנו למנהג איסור אכילת קטניות בפסח:

(א) כיון דקטניות מעשה קדרה היא, וגם דגן נמי מעשה קדרה, וגם מידי דמידגן היא, אתי לאיחלופי. (ב) כיון שיש מקומות שרגילין לעשות מהן פת כמו מה' מינים

81. שם, עמ' מז-נ.

82. לרנר (לעיל הערה 28), עמ' קלג-קמו.

83. ארן (לעיל הערה 82), עמ' נט.

84. לרנר (לעיל הערה 28), עמ' קלג-קלט. כל הציטוטים בסעיף זה, לקוחים מציון זה, אלא אם כן ציינתי אחרת.

85. בתשובה השנייה, נושא ונותן הרב לרנר עם רב אחר (לא מצוין שמו), ששאלו אודות היתרו המפורט בתשובה הראשונה. ראה לרנר (לעיל הערה 28), עמ' קלט-קמו.

חיישינן דילמא אתי לאיחלופי. ג) מפני שפעמים יש תבואה מעורבת בהם ואי אפשר לבררו יפה. ד) כי בהזדמנויות מסוימות יכולות לבוא לידי חימוץ.

לאחר הבחנה קצרה בטיבם של טעמים אלו, מסיק הרב לרנר, כי אין איסור קטניות 'גזירה או תקנה, רק מנהג מאוחר מחמת זהירות פרישות וחששא יתירא, כי הרי גם לגאונים לא היה כוח לחדש גזירות אחר שנחתם התלמוד [...]'.⁸⁶

[ב] המקור

כאן מברר הרב לרנר את תולדות הנהגת מנהג זה וקבלתו. לדבריו, מובן מהגהות ר' פרץ מקורביל על הסמ"ק (שחי במאה השלוש עשרה), כי אכן היו שנהגו בזמנו מנהג זה. אמנם, היו מגדולי דורו כרבו של ר' פרץ, ר' יחיאל מפריז, שלא הסכימו למנהג זה ואכלו קטניות בפסח. בנוסף, ר' יעקב בן אשר, שסיים את כתיבת 'ארבעה טורים' במאה הארבע עשרה, ונחשב למוסמך הגדול בדורו למנהגי אשכנז, דחה מנהג זה.⁸⁶ אם כן, מנהג הקטניות הונהג כבר במאות השלוש עשרה והארבע עשרה, אך טרם נתקבל על רוב גדולי ישראל (ובכללם, חכמי אשכנז).

לאחר מכן, מתאר הרב לרנר את התפנית שהתרחשה במאה החמש עשרה, בהתקבלות מנהג איסור הקטניות בפסח. לשם כך הוא מצטט מדברי המהרי"ל, שנפטר במאה החמש עשרה, ונחשב לאחד מגדולי הרבנים של יהדות אשכנז באותה תקופה. המהרי"ל קובע נחרצות, כי אין להתיר את מנהג איסור הקטניות בפסח, 'ואל יאמר אדם כיון שאין אסור מדאורייתא אין לחוש, דכל דגזרו רבנן העובר עליו חייב מיתה ועובר על לא תסור מן הדבר אשר ירוך [...] אבל דבר שפשוט איסורו ובא להתירו מכח מנהג שם, יסכר פי דוברי שקר. וגם אם תולה בחכם, שוא ושקר דבר הנביא ההוא, ואילו היה החכם שם, היה משיב הבדאות והשוא ומדוח על פניו'.⁸⁷

לאחר הזכרת דברי תרומת הדשן (סימן קיג), חותם הרב לרנר בדברי הרמ"א, שחי במאה השש עשרה: 'הגה: ויש אוסרים והמנהג באשכנז להחמיר, ואין לשנות'.⁸⁸

[ג] ביטול או קיום המנהג

בחלק זה, מזכיר הרב לרנר את החכם צבי ובנו, ר' יעקב עמדין, שהצרו על מנהג הקטניות, שהוא חומרא דאתיא לידי קולא: 'כיון שאין נותנים לילדים לאכול קטניות, מוכרחים לאפות מצות הרבה, ולשים עיסה גדולה, אשר קשה מאד

86. ראה **טור**, אורח חיים, סימן תנג.

87. **מהרי"ל** (מנהגים), הלכות מאכלות אסורות בפסח.

88. **שולחן ערוך**, אורח חיים, סימן תנג.

שימורה כדת, והיא נחמצת ובאים עי"ז לידי איסור כרת.⁸⁹ לאחר מכן, ציטט מדברי החתם סופר, שהתייחס לביטול איסור הקטניות במדינת וסטפליה. החתם סופר לימד זכות על המתירים, שבוודאי התכוונו למנוע קלקול: 'וז"ל רא"ש בתשו' כלל נ"ה סי' יו"ד, אפי' מנהג שנהגו לסייג ויכול לבוא לידי קלקול יש לבטל המנהג כדאמרינן פ' מקום שנהגו [נ' ע"ב] בני חוזאי וכו'. ואם מטעם הזה עשו ככה יפה עשו, אלא שהי' להם להזהיר לתת הקטניות במים רותחים מיד כמ"ש ר' פרץ בהג"ה סמ"ק [...].⁹⁰ בנוסף, הזכיר הרב לרנר את דעות הפוסקים, שלא התירו לבטל את מנהג הקטניות בזמנם, על אף דוחק השעה, כי כן ראו לנכון לפי מצב דורם.

[ד] שחרור או פיטור ממנהג

בשלב זה, פירט הרב לרנר כמה וכמה מקרים שבהם התירו פוסקים שונים את מנהג איסור הקטניות בשנות רעבון. הטיעון השב ועולה בדבריהם הוא, כי מתקני המנהג לא כיוונו כלל לקיימו בשעת חירום ואונס. לפי היגיון זה, היו שהתירו את המנהג רק לאנשים עניים ביותר, שאכן נחשבים לאנוסים. דבר נוסף, המודגש בדברי הפוסקים הללו הוא אי היכולת לבטל את המנהג לחלוטין, אלא רק להתירו לצורך שעה ובאופן חד-פעמי. בנוסף, היו שציינו את התנאי של החתם סופר (לעיל), ויש שהוסיפו אף תנאים נוספים להיתר.

[ה] 'נימוקי פסיכולוגיים'

כאן מפרט הרב לרנר, כיצד הבין את 'הנפשות הפועלות' בזמנו, ביחס להיתר מנהג איסור הקטניות בפסח. להבנתו, שמירת המנהג בזמן של מחסור חמור במזון, מעלה חשש גדול, כי אנשים רבים, שכבר אינם מקפידים כראוי על המצוות, יאכלו חמץ גמור להשביע רעבונם. לדבריו, אנשים אלו אינם יודעים להבחין בין איסור קטניות הקל לאיסור חמץ החמור, ומחמת רעבונם יבואו לעבור על איסור כרת. על כן, חובה על מורי ההוראה להתיר לאכול קטניות בפסח הנידון, בכדי למנוע מן ההמון לעבור על איסור חמץ גמור.

לאחר הבעת עמדתו העקרונית ביחס להיתר הקטניות והסרת החשש הנזכר, מתמודד הרב לרנר עם טענות, שניתן היה לטעון (וכנראה אכן נטענו) כלפי הבנתו דלעיל. הרב לרנר טוען להגנתו, כי ההיתר לא יפגע כלל בשמירת המנהג בשנים הבאות, כפי שלא פגעו בו ההיתרים שפירט בתשובתו. כמו כן, הוא מבהיר,

89. לרנר (לעיל הערה 28), עמ' קלה. כמו כן, ראה ר"י עמדין, **מור וקציעה**, סימן תנג.

90. **שו"ת חתם סופר**, חלק א (אורח חיים), סימן קכב.

כי אין להטיל ספק בחשיבות הקטניות להפיג את רעב האנשים, כי כל מזון הוא בעל ערך לעניין זה. בחיתום דבריו, מבקר הרב לרנר את הרבנים שהורו להחמיר חרף מצוקות השעה:

דיני ישראל מתירים ואוסרים, והרב אשר עוסק בתורה והלכה יש לו הכח לאסור ולהתיר כפי ראות עינו ולשקול בדעתו דעת התורה, את צורך השעה, ושעת החירום והמחסור, ולא לעשות חומרות יתרות לבני עדתו, אשר אינם מוכרחים לפי פסק הגאונים ז"ל שהבאנו. יהדות המסורתית אינה מאובנת, השווה שבת דף קכ"ב ע"א ואו"ח סי' רע"ו ס"ה [...] וגם החילוקים שישנן בין איסורי דאורייתא לאיסורי דרבנן, גזירות, תקנות ומנהגים.⁹¹

על כך, מוסיף הרב לרנר לצאת כנגד הפקפוק ביראת השמים של הציבור היהודי, וכנגד החומרות הנובעות מפקפוק זה:

הנסיון למד אותי, שהמצפון היהודי ונשמתו, והיסודות ותכונות נפשו, אינם נתורעעים כל כך בנקל. מרא דאתרא אשר מפחד שע"י ההיתר שבאות ד'. הקלים שבעדתו יזדעזעו ויתרופפו באמונתם, בודאי צריך להיות זהיר בהיתר זה. אבל רק להרב מרא דאתרא, יש הכח לשפוט ולהסיק מסקנות בענין זה. מהעמי-ארצות וחוסר ידיעה ומצפון אשר שולטת בכמה גלילות אין להסיק מסקנא על ה'פסיכע' של כלל היהודים שבארץ אשכנז. פרוסבולו של הלל, היתר עיסקא, מכירת חמץ ועוד לא זעזו ולא חתרו תחת היסודות של המצפון היהודית ואמונתו, ורק ההיתר של אכילת קטניות בפסח יהרסו אותן? אם נקבל את הפסק של אות ה' כיתד בל תמוט, בכל זמן, עת ושעה, ובכל תנאים ונסיבות שונות, אזי יצטרך כל רב בישראל לוותר על לימוד הש"ס והש"ע; ומחמת שלא לזעזע את נפש היהודי שומר אמונים ומנהגים להשיב לו על שאלותיו, "הכל אסור". רבינו ניסים מלמד אותנו בווידי שלו, שאומרים אותו ביום כפור קטן, מתחילה להתוודות על "את אשר הקלת החמרת" ואח"כ "את אשר החמרת הקלתי" דהיינו משום שהחמרת בקלות באתי לידי היתר בהחמורות.⁹²

לאחר פירוט דעתו ההלכתית, מצטט הרב לרנר את המודעה, שפרסם בבתי הכנסת של קהילתו באלטונה. מפני נוסחה הממצה והמדויק של המודעה, על כל דגשיה, אצטט את נוסחה המלא:

91. לרנר (לעיל הערה 28), עמ' קלח.

92. לרנר (לעיל הערה 28), עמ' קלח.

כמו בשאר כל מנהגי ישראל, כן מוכרחים וחייבים אנחנו להיזהר גם במנהג "קטניות". ובפרט עכשיו כאשר אחינו החיילים עומדים בסכנת נפשם על שדה-קרב, ואנו צריכים יותר לחסדי השי"ת. אבל אם ח"ו יהיה חוסר במיני מאכל, וגם בתפוחי אדמה – אזי בשנה הזאת – יוצאת מן הכלל – יהיה מותר, לפי פסקו של החיי אדם סי' קכ"ז ס"א, ושאר הגדולים, לאכול פולין, עדשים ואפונות בפסח הבע"ל. אבל צריכים להזהר בדלהלן: (א) שצריך לבדוק אותן ג' פעמים, כדי שלא יהיה בה תערובות מיני דגן. (ב) שצריך לחלוט הקטניות ברותחים מיד לפני הבישול להדיח אותן מתחילה במים קרים מותר. עפ"י היתר זה יש לצפות שהסרנו כל המכשולים, שח"ו לא ימצא מי שהוא שיתיר לעצמו מחמת רעבות וכשל באיסור חמץ גופא שהוא איסור כרת ר"ל. יהי רצון שיתקיים בנו במהרה נבואת החוזה: ואתם תאכלו ותשבועו והללו את ה' העושה לכם נפלאות.

פה ק"ק אלטונא אדר תרע"ז

הק' **מרדכי לערנער** הרב הראשי⁹³

סיכום ביניים

בניגוד לדעתו, שנידונה בפרק הקודם, אודות מעמדו המחייב של המנהג, מגלה הרב לרנר בעניין מנהג הקטניות דעה גמישה ביחס למנהג. בסוגיה זו, עמדו לנגד עיניו הרעב והמחסור, ששררו בקהילתו לקראת סוף המלחמה, ומגמתו הייתה לבחון האם יש מקום להתיר את מנהג הקטניות באופן מקומי וחד פעמי. לשם כך, בירר הרב לרנר, כדרכו,⁹⁴ את המקור והתוקף של האיסור הנידון. לאחר הבחנתו, כי תוקף האיסור הוא של מנהג מאוחר יחסית, סקר הרב לרנר את התקדימים להתיר הקטניות מפני בצורת ורעבון. כשלב אחרון בגיבוש הכרעתו ההלכתית, הוא בחן כיצד יקבל הציבור את היתר הקטניות, מבחינת שמירת התנאים להתיר, ומבחינת השלכות האפשריות שלו על היחס למנהגי ישראל בכלל, ולמנהג הקטניות בפרט. תוך כדי הדיון, גילה הרב לרנר את דעתו העקרונית כלפי נטיית המחמירים, המתעלמים משוני המצב הנידון ומן הדינאמיות של ההלכה, המכילה מרחב אפשרויות לפוסק ההלכה בכל מצב נתון. בכך מתבהרת גישתו ביחס למעמד המנהג בהלכה, ומתקבלת בפנינו תמונה שלימה יותר.

93. לרנר (לעיל הערה 28), עמ' קלח-קלט.

94. כך מעלה עיון רחב בהרבה מתשובותיו בשו"ת **הדר הכרמל**. כמו כן, השווה לדבריו אודות חשיבות ההבחנה בתוקף השונה של כל הלכה והלכה. ראה לרנר (לעיל הערה 28), עמ' קלח.

העיקרון המנחה את הרב לרנר והמפתח לשוני בדעתו בשתי תשובותיו, הוא המודעות הערה למציאות העומדת לנגד עיניו, ולטיבם של נמעני פסקו ההלכתי. בהתאם לכך, הוא בוחן ומאמץ את האפשרות הראויה למצב הנידון, מבין מרחב האפשרויות ההלכתי.

כנגד רודפי השינויים בלונדון, הציב את מעמדו התקיף של המנהג ואת חשיבות שמירתו. בכך ביקש להעמיד חומה בפני המגמות החדשות, המאיימות על קהילת שומרי התורה והמצוות. דרך אחרת נקט ביחס למנהג איסור הקטניות בפסח. יש לציין, כי גם היתר מנהג הקטניות נשא מטען כבד בפולמוס עם הרפורמה,⁹⁵ וייתכן כי עובדה זו עמדה לנגד עיני המתנגדים להיתרו של הרב לרנר. למרות זאת, הכריע דוחק השעה את הכף בדעתו של הרב לרנר, שהתיר את המנהג הידוע בעת ההיא. אמנם, היתרו זה לא פגע בכהוֹ-זה במעמדו האיתן של המנהג בעיניו. להיפך: בפסקו, הדגיש את החד-פעמיות של היתר המנהג והציב שורה של תנאים, המונעים את החשש העומד בבסיסו של מנהג הקטניות. בכך דאג לשמר (ושמא מוטב לומר, אף לטפח) את היחס ירא-השמים כלפי מנהגי ישראל ואת חשיבותם ההלכתית בקרב אנשי קהילתו.

חתימה

במסורת הפסיקה האשכנזית חלו תמורות רבות במהלך הדורות. כפי הנראה, כבר במאה האחת עשרה, התגבשה בארצות אשכנז התפיסה, המציבה את המנהג בראש הסולם ההירארכי של ההלכה וכקודם לשני התלמודים גם יחד. המסורת האשכנזית הקדומה לא הכירה בקיומה של סמכות אחידה ומחייבת. מסורת זו הייתה מסורת מקומית מובהקת, שהכירה באוטונומיה של כל קהילה בפני עצמה ושל מסורותיה המקומיות. זהו אחד מיסודות התרבות האשכנזית הקדומה. תפיסה זו התעמתה לא פעם עם תפיסות הדוחקות את סמכות המנהג, שהעמידו את התלמוד כמקור הסמכות הבלעדי.⁹⁶ גם כנגד מפעלו ההלכתי המכונן של הרמ"א, שבמובנים רבים הוביל ליצירת מרחב הלכתי אשכנזי חדש, התייצבו כוחות מנוגדים, שביקשו לשמר את המסורת המקומית המסועפת, מורשת קהילות אשכנז לגוניהן.⁹⁷

95. ראה כהנא (לעיל הערה 45), עמ' 185-186.

96. ראה בהרחבה תא-שמע י"מ, מנהג אשכנז הקדמון - חקר ועיון, ירושלים תשנ"ט.

97. ראה ריינר א', "עליית 'הקהילה הגדולה' - על שורשי הקהילה היהודית העירונית בפולין בעת החדשה המוקדמת", גלעד כ (תשס"ו), עמ' 13-37; וכן כהנא (לעיל הערה 45), עמ' 276-282.

במרחב תשובותיו ההלכתיות, המשיך הרב לרנר במידה רבה את מסורת אשכנזית קדומה זו. לא פעם תיאר הרב לרנר בספרו את מסורות המנהגים המקומיים של קהילת אלטונה, וניכר כי ייחס להם חשיבות לא מבוטלת.⁹⁸ כפי שראינו בפרק השני של המאמר, המשיך הרב לרנר בתשובתו, גם את דרכו של החתם סופר בביצור מעמדו המקודש של המנהג כנגד טיעונים הלכתיים-חתרניים. יחד עם זאת, בפרק השלישי של המאמר, הצטיירה תמונה מורכבת יותר ביחסו למנהג. עיקרון מנחה בפסיקתו של הרב לרנר בשתי התשובות שנידונו במאמר זה, הינו בחינת המציאות וההקשר של המצב הנידון. הרב לרנר רואה את ההלכה כבעלת דינמיות, המסוגלת להתאים עצמה למרחב אפשרויות ולמצבים שונים. כשישנו צורך ממשי להקל בעניין מסוים, מקבל המנהג את תוקפו הגמיש יותר משאר דיני התורה. לעומת זאת, כאשר ישנו חשש סביר לכוונותיהם החתרניות של השואלים, אין כל מקום, לדעתו של הרב לרנר, להקל אפילו במנהגים 'פחותי-ערך' כביכול, והם מקבלים צביון מקודש ומחייב.

הבחנו בדרכו המיוחדת של הרב לרנר בהיתר הקטניות בשעת חירום. צורך השעה לא דחק בעיניו את חשיבותו של המנהג ותחושת המחויבות הנדרשת כלפיו. דאגתו הייתה נתונה לכך, ובהתאם טרח לשמר ולטפח את תחושת המחויבות למנהגי ישראל בקרב קהילתו, על אף ההיתר המקומי של מנהג הקטניות. לקראת סוף חייו, סבל הרב לרנר ממחלה במשך כחמש עשרה שנים. על אף המחלה, המשיך את פעילותו הרבנית עד לשנותיו האחרונות, שבהן פרש מן הרבנות והתגורר בהמבורג. בי"ג תמוז תר"צ (9 ביולי 1930) נכבו המאורות, והרב לרנר נפטר.⁹⁹ אחתום בקטע מדרשה משנת 1901, שנשא בקהילתו באלטונה, ונדמה כי תוכנו יפה לאומרו:

פרי עץ הדר זה הקב"ה, כלומר, העולם בכללו הוא לבושו של הבורא יתברך שנאמר בו הוד והדר לבשת, ההוד הוא הפאר הפנימי, וההדר הוא הפאר החיצוני, וכמו שהדר כבוד מלכותו נראה בסידור העולם בכללו, כן יופיע מתוך אור הנשמה של האדם.¹⁰⁰

98. ראה לדוגמה, לרנר (לעיל הערה 28), עמ' קלג, קסו-קסז.

99. ראה פעלד (לעיל הערה 3), עמ' 32.

100. לרנר (לעיל הערה 28), עמ' ריט.